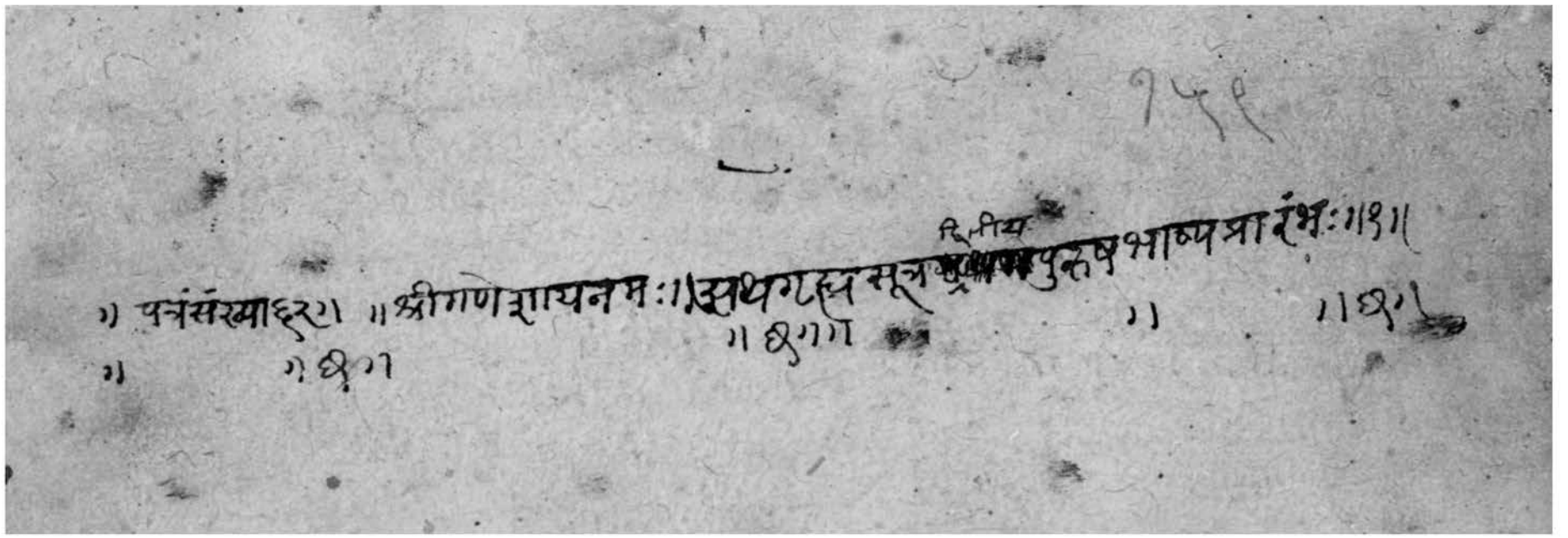

श्रीगणेशायनमः॥ ॥सरस्वत्याः प्रसादेनयपैतकृत्तवान्पुरा।भगवान्मानवाचार्यः
सूरणाख्यंप्रयत्नतः॥१॥श्रुत्वावक्ष्यणेदेवेनतांतुष्टानुसरस्वती।रातेपूर्णेतुवर्षाणांशतेशिरसंज्ञिके॥२॥नमस्करोमितांदेवींयस्याएवप्रभावतःप्राप्तंयत्तन्महत्पुण्यंवहुकर्मामिधायक॥३॥
नमोस्तुतस्मैदेवायस्वामिनेवक्रपाणये।यस्यप्रसादाद्भूतानिगच्छंतिपरमव्यये॥४॥पयानुविद्धोतो
कंधीभातिहरुचराचरे।नतास्तस्तंतीचैतत्रयज्ञानुब्रवीम्यप॥५॥स्वस्ति॥औद्धाहिकंप्रथमेऽध्या
येधर्मेणाधिगतवेदस्यभार्यायेदनमुक्तं।वित्रभार्यश्चेत्प्रजोत्पत्तावधिक्रियते।स्नातास्सर्वविधत
इतिवचनात्।तदनुगर्भाधानादयोपत्यसंस्काराउक्ता।जातापत्यःसत्कर्मणेधिक्रियते।औतेतूतपा
चोक्तं।जातपुत्रोब्राह्मणःकृतिकास्वाद्धीतेति।एवंगार्ह्योऽपि।सूत्रक्रमात्।राहस्यानधिकारात्॥ रा.म.
।औद्धाहिकेपिराहस्यानधिकारः।उद्वाहस्तुतेश्चदृश्यते।मनुवचनात्।यद्यपितानु १

स्यच

पित्रोस्तुकुर्य्यात्पुनश्चस्थालीपाके।पित्रावावानुज्ञातोमहायज्ञेवाधिक्रियते।नहिकुलेसिद्धस्य
पाकस्यपुत्राद्यःपथगवेस्योदवलिहंत्तकारपित्र्यंतीर्थिभोजनानिकुर्वतेकंतुपित्रेवःकु
रुते।अनयोःतेहिजीवतोरिति।अत्रप्रेतपित्रग्रहणमौचित्यानुवादः।तत्रअधिकारिविशेषेरोगेण तत्र
पाप्तानेतेनसकोमनपित्राविभक्तः।पुत्रोजीवत्पितृको।पिकर्मण्यधिक्रियते।तत्रयत्ताद्विभागस्य
तत्राह।अन्यत्रततःइतिप्रेतपितापरामृष्टेप्रकृतत्वात्।तेनोविपरीतोधर्माधर्ममित्रामित्रा
दिस्वरूपेतियथाधर्मारूपेत्रिमित्रारूपेत्यमिवएवंततः॥प्रेतपितृकारूपंजीवत्पितृकोनयत्र
म्पतेयस्यपितुरूर्ध्वंतऔद्धाहिकोनपरिगतंतत्रासीतप्रेतेपितरिवदृश्यमाणेधिकारेनशास्त्रादि
सुवीतिप्रेतपितृकस्यतुकालान्तरेकंचिरप्रमीतपितृकस्यऊद्धाल्कालेप्रयतुवर्त्तमानेधिकारे
स्मात्तेप्रेतपितृकस्यपूर्वसाधिकारंमन्यत्ततःप्रेतेपितरीति पुनरुक्तं
ति।पूर्वंप्रेतपितृग्रहणं औद्धाहिकग्रहणात्मकं॥चिरप्रमीतपितृकस्यऊद्धाहकालेयत्आधानं
तत्चिरप्रमीतेपितरीत्यर्थः॥ऊद्धाहकालेअयंतुदृश्यमाणाधिकारःसद्यःप्रेतपितृकस्यऊर्ध्वः

MEMORIAL
Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

दारेस्वार्त्तेक्रीवासीनामितिएतस्मादेवदाराधिगमवचनात्श्रुत्यभोजननिषेधश्चक्रीवासिनाम
ध्ययनयोगोविधीयते।पत्नुरिकिल्पाक्रीवोवांतरितेप्रभृतिजातापत्योप्यसावधिक्रियते।सोमा
यो ल्मनपुंसकमालभेत्तपंकंयाजयेत्तिश्रुतेः।गार्ह्यकर्मवान्श्रोतेधिक्रियते।प्राधम्यांभि
त्वाच्चातच्चगार्ह्यकर्मशालाग्निसाधनमतःशालाम्नाधानेतावदभिधीयते।जुह्वाहिकंप्रेतपित्ता
शालाग्निंकुर्वीतेतिऔद्वाहोविवाहःऔद्वहनिवृत्तऔद्वाहिकः।तंशालाग्निमावैप्यकुर्वीतसम
र्थायेतित्एतदुक्तंभवति।औद्वाहिकंशालाग्निकार्यंविनियुंजीतेति।उक्तंच।तस्मिन्भार्या
मुद्वाहेत्तोग्नीरिति।एषउपवस्तेग्निर्वैवाहिकोवतिकाहकापाणिग्रहणस्त्रिरूपेचिरेवि विहितं
तिव्याहृत्यंत्रैद्वाहिकंवाप्रेतपितृशालाग्निंकुर्वीतेतिवैजवापेवैवाहिकेग्नौकुर्वीत।गार्ह्यकर्मयथा
पंचयज्ञविधानंचक्रस्थापिसिंचान्वाहिकीगृह्ये।इतिमनुः।प्रेतपित्तेत्वनुघनुवारःनजीवतोर्मृता
हुतेत्सरणाक्ग्नि च

१मत ८२

तस्मात्पूर्वंप्रेतपित्रग्रहणंचिरंविषयमिदंसघोमतविषयंप्रेतेपितरीतिनिमित्तसप्तमी।प्र
ज्वलेतमग्निंपचनाग्निषुवेष्वग्निषुचप्रज्वलेमधिश्रयमाणेतंप्रयुंक्तेचेतदधिकारेभा
वात्जागरयेयुःप्रहृत्यागोनगम्यातेप्रतिजागरयेयुर्वहुवचनमधिकारमेतत्अग्निंवा
एतेचित्संचिन्वतेयत्श्राहिताग्नयइतिएतेनाग्निर्निर्हरणमाहिताग्नेःप्रेतेपुत्रेणकर्त्तव्यमेका
ग्नेस्तुनसंभवतितेनेवाग्निनासंस्कारितः।।लौकिकोग्निर्निर्हरणमन्यत्राहुस्तदसद्दृष्टार्थि
प्रसंगात्।संस्कारानर्हतास्यविनियोगोपदेशाभावाच्चनालौकिकस्यप्रतिपत्तिसंस्कारोस्तिाय
स्यगार्हपत्यादयोपसभावसप्तम्यसमारब्धयागेषुकर्मार्थतांतेषांनिर्हरणप्रतिपत्तियुक्तेति दृश्यते
जागरयेयुः।किंयंतंकालमित्यत्रायायावद्रोवमितियुक्तंअस्यचैरग्नेरधिकारात्अचकारो
ग्नेनधिक्षनेनिर्हरंसंप्रातःयथाक्षनंशालाग्नेरस्तंमित्रेवकालेवस्यति।तत्तुक्तोग्नि

१नैसस्मात्सौचे।३ २अग्नेरनधीकारात्

चेरधिकारः। ननुशालाग्नौचैकेनैतिपैत्रेष्यास्यात्। नैवमग्निमतोहितौपर्वणि। अन्यत्रत
त्यवहितेनसंदध्यातेऽक्रमानेतयेसंदधेतु प्रेतेपितर्यन्वपर्वणिज्यौत्रेनपुराणेपनश्चेइतिकाल क्ष
विकल्पस्यात्। त्रत्रैकाहेद्वाहन्यग्नौपाणिजागरणंस्यात्। उक्तंच। प्रेतेपितरिएकाहेद्वाहनिश्रु
चिर्भूतोवैश्वदेवादिपंचमहायज्ञेष्वधिकारीतेषोमवाग्निसाधनेतस्मिन्नेवाहनितद्वाहरणंप्र
वर्तते। अनाश्रमीनातिष्ठेतत्रिनमेकमपाकृजः श्राद्धमेनविनानिष्ठनप्रायश्चित्तीयतेहि
सः। जपेहोमेतथास्नेस्वाध्यायेचरतःसदानासोफलमवाप्नोतिकुर्वाणोग्रथाश्रमाक्रुत्। इति
स्मृतिवचनाद्यौवानएवशालाग्निकरणेधिक्रियते। प्रेतेपितरीतिनिमित्तसप्तम्यापतसूत्रितंय
स्तुपित्रापप्यकृशालानकुलंकुलस्यास्तिवचनाद्विभम्पप्यकृपाकः। रुतस्तस्यपर्वणीत्यादि यम
कालप्रतीहरणं। कुलाधीनत्वारधिकारप्रतिपत्तेस्तथानेकश्राद्धरणंम्यविमक्षनानात्यागास ३

भावात्प्रेतेपितरिश्रनधिकारः। प्राग्दक्षिणविभागात्सपिंकीकरणकृत्ताविभजेरन्निति। स
पिंडीकरणंतेसकुर्युरितिवस्मरणंतद्विषयं। पर्वणिज्यौत्रेनपुराणेपनरुक्तैश्रनवम्याश्रत्क
मयवाक्षः। अत्रकश्चिद्दाहिकेश्रपिण्डपूपसमारोपणंमाहातदसत्। सूत्रभाष्यकृतेरुक्त
मष्टकावैश्वदेवादिपंचमहायज्ञेषुदाहिकेप्रतिषिद्धानितस्मिन्नाभ्युदयहोमानजुहोतीति। प्रकृत्यतस्मिन्भा
ष्यमनुरुद्धेदिति विवाहपर्यंतनिबंधस्मिंकर्माणिनाष्टकावैश्वदेवादीनिपिंडपित्रयज्ञासुभवंति
चानुपिंडपैत्रेणानादिष्टत्वकारणमनुगंतव्यं तत्रदाहिकमेवसमारोप्यमपिसाद्धमत्र
सूत्रयुक्तमनुपदेशात्। अन्यत्रततइतिव्यतिरेकानुपपत्तेश्चैश्रपरस्यौद्दाहिकेजीवत्पितृ पितं
रिगर्ह्याणिकर्माणिप्रेतभूतेतनुपितरितमेवसमारोपादिशालाग्निकुर्वीतसियंबालक्रीडायदि
जीवतिपितरितत्रपाकयज्ञक्रियामतेपिकिमितिनस्यात्कर्मार्थाहशालाभिःसत्रविच्युतएवय

दिकी तरि ना २ भिन्नार्थत्वानुपपत्तेर्थः २ रि

प्राकृपित्मरणात्तत्रकर्माग्निरौपासनेतरकालेस्कः किंपुनरग्नितेत्यचनात्। अप
रेतुनकुर्वीतनकुर्यादाग्नेयमौद्धिकमिति। पारिप्लवेऽपिधिकारः। कथंतर्हिकारेष्टायायणाद्दि
धाधिक्रियेतेसत्। परिकल्पितकतावस्यप्रसंपित्यहरणनियमार्थंवदंति। तत्रकोनियमः। य
त्प्रेतपितृशालाग्निंकुर्वीततत्प्रेतपित्कएवेतिप्रेतस्मिन्नियमेऽग्नौद्धिकमेवशालाग्निंकुर्वीत
ननिर्मथ्याग्निंकुर्याकाठकेततोजीवत्पित्कोपिश्रौद्धिकंनिर्मथ्यवाशालाग्निंकुर्यात्। य
तएवकारकरणंतेनान्यत्रावश्यंकरणन्यायेन। औद्धिकस्यानियतत्वात्तउत्तरस्मिन्नियमेप्रतेषि
तेवऔद्धिकंशालाग्निंकुर्वीतनजीवत्पित्कइतिऔद्धिकस्यप्रेतपित्कस्यनियतत्वात्तजी
वत्पित्कोनिर्मथ्यमेवशालाग्निंकुर्यात्रऔद्धिकमितिनियमार्थं। उभयोर्नियमश्चायंनेष्ट
वंजीवत्पितृशालाग्न्यभावात्। गार्हकर्माभावाद्दक्यविभागेऽग्निसंस्कारस्यात्धर्मार्थत्वाद्दि

भागस्यात्रास्तित्वपितृरिक्थेरूक्थविभागेनत्वगार्हकर्मण्यग्नावुक्तस्यश्रौतेधिकारः
नचतस्मिंश्रौपासनीयत्रौद्धानिकमाहवनीयशालाग्निमितिऔद्धिकस्यवाप्रौद्धानिकेप्रस्तीना
र्थेधरणेनश्रौद्धिकेनकर्मणाधिकारेणधरणमस्तिकर्मप्रयुक्तत्वाद्दग्निधरणस्यन
चशालाग्निरौद्धानीयाद्भिद्यतेतत्पाकरादत्तत्तेषामेतत्तस्मिन्भार्यामुद्दहेत्साशालाग्निःसंज्ञा
ऽऽऔद्धानिकस्यशालाग्नेरुक्तियतेपिचजीवत्पित्कोदहेदित्यादस्यप्रतिबंधकःतद्धिकोनी
वनुगार्हकर्माग्निरल्पेत्यायससाध्यइतियदिपरंपंचमाद्दारयंविद्योषउपलब्धेर्नियम
मार्थंपुत्रएवायंभवतिपितृयज्ञविघ्नमौद्धानिकेतत्रअधिकारमिद्धेतिवातलाएवैद्धेतिनस्यु
स्याः। अथकथंद्वयोरसमानविभक्तिकयोरौद्धानिकमितिशालाग्निमितिचैकस्मिन्वाक्येसंगतस्या
तांतोनतावद्विरोधेनविरोध्यतेनसंगतिः औद्धानिकोयंशालाग्निरयमितिभेदनाम्नोपगतौतेरिवह

पात्रे

सत्यां

तोः संज्ञासंज्ञिनेनपर्यायेणसंगतिः। अस्मत्पक्षेसर्वथासंगतिरभेदात्। अथप्रत्येकंवाक्यपरि
समाप्तिरोद्धाहिकंकुर्वीतशालाग्निंकुर्वीतेतिद्विकर्मार्थत्वाद्भेदेकेनैवकर्मणिद्वौनसमुच्चयः। किंतर्हि
विकल्पेवैवापमिवचास्मिन्पक्षेयथाभवतितथाव्याख्यातं। मन्यत्तनत्वत्यत्रनचकरोतिद्विकर्मिको
गोदोग्धिपयइतिवत्संगतिरप्यत्रनास्तियथापुत्रंकुर्वीतपुत्रकार्यानियुंजीतयुष्मत्पक्षस्य
तस्यादुपमानादग्निर्माणवकइतिवत्तत्पर्यंतकल्पनयाप्यस्मत्पक्षसंगतिर्यापिवास्मिन्नेवसंगतिस्त
स्यावाद्यकल्पनस्यौद्धाहिकंवाकुर्वीतशालाग्निंनेतितत्रश्चान्यत्रतत्तदतिरिक्तशेषविधानार्थानीत्व
पद्यतत्तरावद्यकल्पनायांतद्भिन्नस्यस्मरणप्रसंगः। अथतद्भिन्नेपरिणामेसंगतिस्यौद्धाहिकान्तरा
लाग्निकुर्वीत औद्धाहिकेनवातत्रपरमीकल्पनायामौद्धाहिकादन्यदमुपासनंस्यात्तन्नचविभक्तिप
रिणामेप्रमाणमस्ति। अस्तुसंगतिरौपचारिकपरिणामेतूक्तावसंगतिरेवनकश्चारः। अथमन्यसे

२७२

नैवं

करोतीतिवीरणस्तिकरमितिवत्संगतिर्भवेत्तदोपात्तिप्रयोगः। अथमत्तवीरणेस्तंबाघातनेनैका
रणेतनस्तंबत्वाद्विवक्षातः कारकाणीतिप्रकृतौद्वितीयाघटतेद्वितीयमानाकारत्वाद्यपेक्षयया याप्र०
पिष्टपिंडमानसिंहानकरोतीतिसिंहाकारः। क्रियमाणेनैवमौद्धाहिकंशालाग्न्याकारंकुर्वीतआकारो जा
नवगमात्अथादृष्टाकारोभयऔद्धाहिकंसंस्कारार्थमनाहिताग्निंकुर्यान्नजागरणादिनाअज्ञातोर्थ श्रुवंशा
णिदाहनिष्पन्नस्यापिचौद्धाहिकस्यकारणेतनशालाग्निंअस्मत्पक्षेसंस्कारप्रतिनिधभावेअ यो
कारणेभवत्पक्षेदीरणभावेकर्तव्यंवअथघऔद्धाहिकेशालाग्नेरापनायनिकोपिवातस्यैतत्पुनर
धेयमौपनायनिकोविधिःनैतन्नशरानादिशालाग्निग्रहणेतत्प्रावसंप्योसादएवोपनयनंस्यात्त
नौद्धाहिकोसाहसुरक्ष्यगोएवंभोसुरक्षसंप्रत्यायकशालाग्निरावसंप्योगृहेतनातिदेशिऔद्धाहिकशाला
ग्निनचौद्धाहिकेतंतुशालाग्निरित्कर्मनचोपनयनमग्नेःसंस्कारःपुरुषसंस्कारोसौऽग्निहोत्रा

२७३

पत्नीसंस्क्रियतेपुरुषस्यैनताग्नेःसंस्कृतएवजन्माग्नेरौपासनिकस्यजन्मन्यज्ञसंभरणमा
त्रेणालौकिकंतत्स्यान्योज्ञसंभरणेहोरात्रेपक्षेमासेवाविच्छेदेभावएवाहिच्छिन्नःकालःपुनरारा
धनंप्रतीक्षेतःस्थानीयंनालंचातिक्रांतकालंसंस्कर्तुंएवाअपिराक्षायोमंत्रक्रियाहीनंसंस्कृत
उक्तःसपुनस्तेनैवमाग्निनासंक्रियतेमंत्रकालंसततंसंभरणंसंक्रांतःसंउक्तंत्रकुर्वन्नेवनतेने
तीहैनंकालेनतत्सयोगोस्तिअनुगतंसृष्टिकर्तृनिमित्तानंतरमथितःसएवमविच्छेदेनैवौकरणंग
म्यापत्न्यापद्यान्याक्षतएवाजस्रंधारणंहोऽसंस्कारंत्रात्राग्न्या
धेयंतातदभावान्नपुनराधेयंतातंतुपुनःसंस्कारानुपपत्तिश्चप्रागुपनयनादुत्तरंकिंपुनराधेयमितिनोक्त
मौपनायनिकेऽत्तरंकौंडिन्योबःप्रायश्चित्तंकथनेनहितदुक्तंनौपनायनिकःपरामृष्टस्तौंद्रापिमु
दहोमौहित्पत्रंकितहिजन्माग्निरतस्तद्धिहेदुपनयनेनापिसंधानंकिंपुनरुपनयनेनेसंस्क

नेत्यलंनष्टसंप्रदायिवचोविचारणेन।अपरआह।वक्ष्यमाणेनविधानेनप्रेतपितारालाग्निंकुर्वीतत्रौपा
सनिकमन्यत्तत्तत्राहमंथनमभिधास्यतेशालाग्निविधानंचामिश्रंतत्रभेदप्रतिपाद्यापिमभिधीय
तेअन्यत्रशालाग्निविधानान्मंथनविधानमित्तिहेतुरुद्भाव्यानुक्रम्यमानस्यैकस्यकथनेपुनरुक्ता
कथनेचप्रयोजनाभावःअस्तिचेत्प्रयोजनंतदेवकथनीयंस्यात्इत्यपरितोषेणव्याख्यानांतरमाह।अथवा
प्रेतपित्रकस्यशालाग्निविधानमुक्तंतज्जीवत्पित्रर्कस्यनप्राप्नोतितत्रकस्यचित्द्वितीयोव्यावर्त्तते।अ
न्यत्रानुप्रव्रजितपित्रकस्यानुजीवत्पित्रर्कस्यापिभवतीतिपत्न्यधिकारित्वात्प्राप्तेप्रवक्तान्यत्रापरि
तुष्यन्व्याख्यांतरमाह।अथवाअन्यत्रतःअन्यतरात्प्रेतपित्रकःशालाग्निंकुर्वीतेतिविहितत्वात्।प
क्वान्नस्याप्रेतपित्रकस्यापिनभवति।अत्रकारणमाह।उक्तंचश्रौपासनीयंशालौकिकमौद्ध
नित्यशालाग्निंनिर्मथ्यवाशालाग्नित्रेवानुप्रतिष्ठःकिपुनःकारणेनेत्यपरितुष्यन्व्याख्यांतरमाह।

अथवाऽन्यत्र तत्तः प्रकृतदशरात्रे प्रेतपित्तकः शालाग्निं कुर्वीतेति [illegible] स्नानात् प्रेतस्य प्रेतपित्तकस्य
प्रेत न भवति। अत्र कारणमाह। उक्तश्चौपासनीये यावन्मोदक्षतिः शालाग्निर्न मंथ्यो वा शालाग्नि
स्तत्रैवानुपपत्तिः किं पुनः कारणेनैतत्परित्यक्तमाह अथवाऽन्यत्र ततः प्रकृतदशरात्रे प्रेत
प्रेतपित्तकः शालाग्निं कुर्वीतेति। प्रेतशब्देन पत्नी गृह्यते तस्याः प्रेतभावात् नाधिकारित्वात् अन्य
त्वलमिति मुच्यते। अन्यत्र ततः प्रकृतदशरात्रे इति। अन्यत्र ततः पतितान्त्यशूद्रादन्यत्र श्रोत्रियादन्यत्र
गोः कुनखाद्यनादिष्टान्यत्र हृदयोव्याख्यातरमाह। अथवाऽन्यत्र ततः प्रतिपादितदशरात्रेऽप्यलं अन्य
त्र जन्मरितान्महाव्याधियस्ताद्राजपीडितात्तेति। अपरिपूर्णे हृदयोव्याख्यातरमाह। अपरेवर्ष्मयंत्त
प्रेतपित्तकस्यापि तुः प्रेत्यजानेतरेणैकादशेऽहनि जागरणेन कृताद्दशरात्रेऽहनि आद्धं कुर्वीतेति आद्धेसंवत्सरेण राम
सामर्थ्यार्थ्यगृहीतः कालः अप्रेतपित्तकस्यतु अथ ततस्ततस्मात्कालाग्निविधानमिति तेनानुपपत्तिर्व्याख्या

प्रधाना

ANNAMALAI UNIVERSITY MEMORIAL

नारस्यकोविशेषः। तत्रापिपर्वणि ज्योस्त्रइत्यादिकालः प्रोषितपित्तकादिकृत्यः प्रेतेपित्तर्यकादशेऽह
नि अर्थादपदादकालयुक्तः अत्रापिश्राद्धसंवत्सरेणसएवकालोनेऽवगंतव्यः तत्रप्रेतपित्तकस्यापिअन्यत्र
इतिविशेषः। तत्रकृतस्यादिएवेत्याहज्वरितादीनांकस्यचिदपिकालाधिकरणेनस्यात्प्रोषितस्तरात्
प्रेतपित्तकविषयेव्याख्यानत्रयंएकस्मिन्नेवव्याख्यानेप्रोषितादयस्त्रयः किमितिनोक्तास्तद्यदिपर
मूढमतिज्ञात्परमतंपरमार्तेनदूषयितुमाह। आचार्यास्तुजीवत्पितृकस्यैवेतीत्यास्नानुप्रेजित ब्र५
पितृकस्यैवजीवत्पितृस्यायुक्तमेनैवाहनुमापित्रावित्यजीवत्पितृकस्यैकेनार्यते। सत्यमत
एवग्राम्यव्याख्यानोत्तरमाह। हृदयोकालविकल्पार्थादिभाषेतिपर्वणीत्यादिकालानभिधायमपन्न
विधानशालाग्निविधानयोरभिधानादिह्यायंएवक्तमिहृदयोकालविकल्पार्थादिभाषेतिनत्व
स्यकश्चिद्यवस्थितोर्थोऽत्रव्याख्यातः अन्यत्रततइतिसर्वनाम्नः परामर्शीनक्तत्रैकार्थकत्वे

× कर्त्तव्यत्वाभावेऽर्थेषष्ठ्यन्तयत्कृदयोस्तथाथवेतिपदेनप्रवसितपित्तकादिनरअत्रकृतान्ने

दसमव्याहृतापिनसम्पगर्घमुक्तवान्॥तदुक्तं॥अथवाक्रियोत्तेविश्वेयंपकश्चिदवाचकः॥अवाच
केऽपिव्याख्याने कुर्वंतिश्रोत्रियाश्चयः॥अपिचसर्ववचनविरुद्धमपिजल्पतियदिहिप्रत्यक्षंशिष्टावा
देवभवतिअपूर्वतादित्यकल्पपूर्वमश्रुतकल्पितवान्॥प्रभातकालेपुरोणेनाख्यातोप्रक्षिप्यतभाव
संतादित्यादिकाश्चिदुक्तवान्॥विरुद्धंअपिचैपर्वणीत्यादिनाप्रत्यक्षसिद्धेचादकपात्रविकल्पोबाध्यते
अपूर्वतातद्ग्राह्यस्यनुकाकथातथाच॥गृह्यांतरेआवसथ्यविधानमुक्तवोक्तमौद्धाहिकंप्रेतपितृशाला
मिंकुर्यादितिअत्राप्यन्यत्रतत्रइतिआवसथ्यविधानात्॥औद्धाहिकशालाग्निकरणमन्यत्र॥अन्यत्रतत्र
इत्तत्रतऔद्धाहिकात्प्रेतपितृकादौद्धाहिकशालाग्निकरणमन्यत्र॥अन्यत्रतत्रइतितत्रअप्रेतपि
तृकादृक्षभयंवाप्रकृतत्वात्तत्रइतिपरामर्शपरत्वात्॥अथवयःप्रेतपितृकऊद्धाहादनुशालाग्निंकुरु
तेसकर्मकुर्वीतयदिदित्वाऽद्धाहकर्मतत्सभार्यस्यमहायज्ञेष्वधिकारात्तद्धरेवश्रौद्धाहिकःशाला

संवंधत्तरशालाग्निरुच्यते॥तत्रवैश्वदेवादिप्रथममष्टकायामुद्धाहेष्वेकाहुतासायंहोमःसायंहो
मेऽउत्तरकालिविवाहेरात्रौवैश्वदेवंभोक्तव्यंनिमित्तातिक्रमतयाप्राप्तौहिमेप्रक्रमंचेहुतिऽद्योतनार्थः
चातुर्थिकांतेइत्यरेयमुप्रेतपितर्यौद्धाहिकंयत्रस्याभावात्तस्मिन्नेवाहनिपंचयज्ञाधिकारादग्नि
जागरणंहित्वाकुर्यात्औद्धाहिकमग्नेजीवत्पितृकस्यौनैमित्तिकमित्यनेनाविशेषेणऔद्धाहिकाभा
वात्॥द्वादशेऽहनिआरुंकुर्वीतेत्यत्रकस्यचौद्धाहिकोविद्यतेसएकादशेऽहनिशुचिर्भूतापितृभ्योदद्या
दित्यग्निमन्वाहार्यकारशाहव्यतिक्रमेप्रत्यवायात्॥अस्तिचौद्धाहिकेश्रौत्राऽंचनुर्थिकदर्शनात्॥तस्मा
द्याहव्यतिक्रमेप्रत्यवायात्॥अस्तिचौद्धाहिकेश्रौत्राऽंचनुर्थिकदर्शनात्॥तस्मात्संवत्सरेव्यतीते॥श्रौएकादशा
हीतआरोहणंकृत्वाद्वादशेऽहनीत्यत्रपर्वणीत्यौद्धाहिकेतरस्यशुचिर्वलिहरणेनाधिक्रियेत॥गृ
ह्यस्थानविशेषेषुवलिहरणंतुसजीवत्पितृकऊद्धहति॥सपित्रानुज्ञातोवैवाहिकाग्निंपित्रादु

दिष्टशालायांपरिचरेत्। अननुज्ञातस्यानास्त्यधिकारः। नचपित्तसमानगृह्योक्तेषुपरान्यायेष्वग्नेः
तिप्रवसेन्नित्यम्पौर्णमासीमपिचाग्नौस्वगृहान्विसृजेदस्वामिकात्यौपासनाद्धिकृतीरेत्पुनरौपासनाद्धिकृते
नाविधिनातथैवभार्यायाःपुनःकरणंयेषामावसथ्याग्निनास्तिपाणिग्रहणदिगृह्यपरिचरेदि
त्येवमाहुस्तेषांत्रावसथ्याग्निनास्तितेषांपुनराधानेस्यौपासनाद्धिकेपित्र्यालाभिशब्दाभिधाना
त्। स्नातः। अहतवासाहतिनार्वेरेपेंचस्त्रानंकृत्वार्घमित्युदीरयति। पुरुषार्थत्वेनस्यात्स्यान्नित्य
विहितत्वात्तस्नातअहतवाससाविति वचनात्सोमपरिप्लवनेज्ञात्वोदनेचपरिसंचष्टेनेक्रमपूर्वविधि
ना। कैटः। अवकीरोऽपक्वपक्षिसिद्धःस्नानवस्त्रानयवानपिष्ट्वापेत्रकारोमपक्षाभ्योत्कृत्यक्रमवत्पूर्वं चूर्णं
लेपंकृत्वाकुंडारौ। अनालंबमवलंबेनरहितमिहुलाकयाश्चालयतीत्यर्थः। इवइत्यसंपृक्तेषु
सत्तुषुमंथुरावप्रसिद्धः। इतसादृश्यान्मंथउक्तः। वहुलंप्रभूतंयेतुसोमीपवित्रेउत्पाद्यमाहिस्या

छ। लीपाकधर्मेणमंथंकुर्वन्तितेम्योनमःपाद्यार्घमधुपार्कारिष्टेतेषांपवित्रोत्मत्सानूनंविस्रस्तेःस्त
रणाग्निषिद्धास्मन्रिष्टकोनामयेनमूढः। असपरःप्रवृत्तिविकारोहविर्धर्मोध्येयातोहरणंआ
नेनमंत्रेणावसेचनमुपवासनार्घमुग्रःसोमोराजाग्रेनसमारोपनमुपशांतस्याग्रेः। कैटवावीरणं
मयेकृतांपात्राकृतिमप्याकृतिकांवायामुपक्रमेत्। एतस्माच्चमंत्रलिंगादवसथ्यास्थंप्रतिपत्तिन
हिलौकिकस्याग्रेस्थानेहविर्वहनोऽग्निरागास्यतेप्रहिणोतिवाक्यान्मितमंत्रेणलिंगात्स्थंडिलमा
यरन्निणंप्रत्यगहरंतिअग्निमात्रयेतत्प्रहिणोतेरेवंतिकर्तव्यता। अस्माद्यमंत्रलिंगात्हविर्वहन
स्थस्थानेहविर्वहनाग्नेःप्रार्थना। त्रेताग्न्यायतनेःसंयुक्तेनेयुक्तेत्यर्थः। स्वरुतइरिणेसीसमालुचा
महरंतिइरिणंस्वरुतइतिकैटःपक्षेनेनिमित्तासप्तमी। उपशमनार्घसामान्यंपर्युत्पर्युः। अथवाऽपक्ष
नस्थानेऽतशीर्षकेसीसेन्यस्यअधिसीसेन्यस्यअधिसीससीसस्यसमीपेसाधिकरेणेमंकरो ट

त्यसेत्पर्थः सीसमित्तिकारकेवेत्तस्यान्यस्यश्रावेनसंवध्यतेअध्यधिश्रावेनोपपदविभक्त्याधिती
योभयत्रसमानार्थमावेभिधीयतेन्यस्याग्निमध्यधिसीसं। धस्मोधस्मरइतितिसृभिर्मार्जनंप
रस्ताज्जोषस्यपरोगोष्ठमित्यव्ययीभावात्। अन्येनोक्तं। नास्याग्निंगृहाद्धरेपुनान्यतआहरेयु
रितिविनियोगादन्योऽग्निरंवचीर्णंप्रत्यवायोस्तीतिगम्यतेसत्तापपाकदीपार्थस्यात्तस्येदं नि
र्हरणंविधानमित्तिनवाचारएवंप्रत्यहमप्येतआहुत्याग्निपचनंनुर्वंतोदरयंतेनचलौकिको
ग्निविषयमवलिंगक्रमाच्चश्रोत्रादिकविषयेनव्याख्यातमन्यत्तन्नपेहनलैर्वतसश्रा
स्वयापहानिश्रागंहेतोलोपयंतेस्निग्धंनुर्वंतिमार्जनादेरशात्मत्वाःपरस्मैपात्पदस्यास्त्रि
हेनम्तत्करंतरमाद्भ्यःश्रापेएग्पक्षेनिलोपयेतीत्यर्थः येरेतद्वाधीयलोपंनमंत्रःमंत्रवर्णोह्य
स्युसुकामालभ्यासवंतगृहंतअग्न्यायतनंचावदर्थितस्याग्निरायतनस्थानंगम्यतेउद्धत्यस्वा

त्मावोहरइत्यादिश्रुत्याधिकरणानपार्थिवानित्यर्थाद्वानस्यत्यस्यपार्थिवत्वेऽपिव्यवहरः
श्रर्थात्तुनित्यंपार्थिवंतत्पृथिव्यापस्तेजसातंश्रनंतमेवात्तुशूलानापृथिवीसंबंधनात्वापार्थिवा
पार्थिवाश्रापःउपसेगपार्थिवतांप्रतिषेधः तूष्णीनिर्वापपूर्वविधिः उदकवराहविहृवस्मी
कवपाशर्करासंभाराःइहकेनचिदुक्तंतोयपार्थंकर्मसंनिपातोविज्ञेयइतिप्रा
गुदंचोमित्यादिसूत्रावसरेकात्यायनसहितोधस्मोवातनिर्मथ्याभिमुरंवप्रणयेदनुप्रसंगाच्चउन्म
त्तव्याख्यानंतस्यप्रागुदंचोमित्यादिश्रनुपपन्नमोदनस्यस्थालीपाकवन्मंत्रतायापरिहारान्नसम्प
गवयुदंश्ररणीनतुकेपमात्रंकाष्ठंश्ररणिभ्यामेवमंथनंस्यात्तत्पाणिजागरणंस्यात्तूष्णीं
चोनुवादइत्यर्थः। हिरण्यशकलेनात्रउदकंएवहिरण्यनिर्वपणंमरणिभ्यामित्तियाव
दुक्तार्थानुवादात्उपस्पृशतीत्यर्थकजानुरित्यर्थः गोदासःकाश्यंगवासीनांचवामेपूर्वो

दोनकारणेऽतिक्रुद्धकर्तृकत्वंगम्यतेप्रागुदयकालातिक्रमेऽनास्नातप्रायश्चित्तमंगलैस्ता
त्प्रक्षनकालस्यातिक्रमेमहान्दोषःप्रक्षनकालःप्रेतेपितरीत्यादिर्यत्रविक्षनेशाला
ग्निविक्षन्नायोःपुरुस्परकर्मव्यतिषंगविक्षनेकालेत्यादिर्विध्यैनंतगसंबंधमंत्रम
एवकेनचित्समातरमुक्रमन्यत्ततःशालाग्निविक्षनान्मथविक्षनमित्यपवादशेकापाऽति
अन्यत्तन्पाव्यात्तेष्ट। औद्वाहिकंकि मर्थंविधिरोहोश्चिन्नियमउ तस्थितपरिसंख्यातत्र
विरंप्रभवतियथायावज्जीव मग्निहोत्रंजुहोतीत्यादिसर्वमस्मिन्प्राप्तेप्रसतिपाक्षिकस्य
पुनर्विक्षननियमः।यथाव्रीहिभिर्यजेतेत्यादिर्व्रीहिरेवमित्यर्थः।नगोभ्रमादिभिः"परिसंख्यार्थः
प्राप्तस्यनिषेधः।यथाऽमामगक्षन्नरशनाऽइत्यस्वामिक्षनीमादत्ते।गर्भरशनांपरिसंचष्ट
।यथावांपचपेचनरक्षाभरणाऽइत्यादिरर्थवातसर्वपेचनस्वेभक्षणप्राप्तेस्वाविंगोक्षनात्यक

मितत्पतोन्येषांभक्षणप्रतिषेधः।तत्रैवंसतियदिविधिस्ततोप्रेतपितुःविशिष्टस्याधिकर
णेशालाग्निकरणंविधीयते अथवानियमः।ततःसर्वस्यजीवत्पित्रकस्यमृतपित्रक
स्यपुरुषार्थत्वात्प्राप्तौसत्यांप्रेतपितुर्नियम्यतेप्रेतपितेवाशालाग्निकुर्यान्नजीवत्पित्र
कइति।अथपरिसंख्यातोजीवत्पित्रकस्यप्रतिषेधेमृतपित्रकास्यतु अनाविधित्व्र
निषेधइति।तस्यकामचारःकुर्यात्कानवेत्यर्थः।तत्रविधेरयमनेनभवति।मतोजात स्येवमतोग्रान
यनमुक्रमरणिभ्यामग्निमाधत्तात्मित्रायुष्यहोमः॥जुहोत्यारियावविवाहः।तथाचविवाहेपुन
रुक्रमग्निनिमथ्याभिमुखंप्रणायेतिनपरिसंख्यारशास्त्रीयात्शालाग्निकरणस्यनाहिभोजनेपुरुषार्थ
त्वात्प्राप्तिरस्तेवपरिशेषान्नियमोयंकामचारप्राप्तस्यपक्षेसर्वत्रानियमः॥यथाऽग्नेयोष्टाकपालःपु
रोडाशोभवतीत्यत्रसर्वपुरोडाशप्रकृतियेवेरेवेति॥अस्तुशालाकरणस्यशास्त्रीयत्वात्कुतो

न्यतः श्रोत्रियोनोयं नियमस्यात्॥ उच्यते। अस्ति प्राप्तिः पुरुषवत्। दृश्यते कर्मणि स्त्रीत्वस्य पुरुषार्थत्वं। न हि स्त्री पुरुषार्थो भवति पुरुषार्थो वा स्त्रीयदिति किंचिन्मिति विरुद्धमभिधीयते। स्त्रीत्वं पुरुषार्थस्त्वितिनैवेयं विरुद्धमभिधीयते। अनभिज्ञो खल्वपि प्रियः पुरुषस्य स्त्रित्वं। हि पुरुषार्थः त्रिवर्गमध्ये धर्मपुरुषार्थत्वेनकथ्यतएव। यस्तु विरोधः स्त्रात्रवर्गमस्यैव धर्मतया चोक्तत्वात्। तत्र एगार्थो विधिर्इति। अर्थिकामौ तुल्यौ कृतावगम्येते। तत्रैवं सर्वोजन्तुः पुरुषार्थत्वात् धर्मप्रतिप्रवर्त्तते। सर्वस्य प्रवृत्तौप्राप्तायांपितृकस्य निषिध्यते। प्रेतपितैव स्त्रालाग्निं कुर्यात्नेतरः यद्येवं कथं यत्तर्हि दत्तकौरसेघात्येभ्यएवपिता स्त्रघात्तेभ्यो स्त्रघात्तापुत्रः पितर्यग्नेअनेनाभिप्रायेणोक्तं। पस्यापित्रानुज्ञातस्तत्स्त्रालाग्निंकरोतिअतएवविवाहप्रकरणेउक्तं। नजीवत्पितृकोर्घ्यप्रतिग्रहानीति रामः
अतिरथवाप्रतिपत्तरियस्तिकरोतितन्नोस्त्रात्रातिक्रमः। पित्रानुज्ञातस्यकरणेभ्यस्तुमः
युक्तमिति किमनेनोक्तं भवति॥ तस्मात्स्थितंनियमार्थमेतदिति॥ एवं च जिवति॥

वत्येव। प्रेतेपित्र्यं करणात्प्रत्यवेयात्पित्यस्तु नोक्तेनश्रोत्रियोहि कमित्तिकमर्थयावतान्नश्रोत्रियः
स्त्रालाग्निरिति। अन्यउत्रियः। अन्यश्चस्त्रालाग्निः। एवंतर्हि श्रोत्रियं कस्त्रालाग्निंकुर्वीतेतिब्रुवन्नरत्न
दर्शयतिय श्रोत्रियं कश्चरणीभ्यांमपिस्त्रोत्रियः कृतः तेनपरित्यक्तव्यः। अत एवोक्तयस्याग्निमस्त्रोत्रिय
कएवफलस्नानसीमंतोन्नयनेनकर्त्तव्यः। ननुनपुनरपिकथमुपपद्यतेयस्त्रोत्रियः कएवास्तितत
स्मिन्नेवगार्हपत्यकर्मवेत्सदेवाहवनीयादिकंकर्त्तव्यं प्रेतेपितरिकंस्त्रालाग्निविधानेनत्रोच्यते। श्रोत्रियं
कस्त्रालाग्निंकुर्वीतेतिवदनमुख्यसंभवात्तद्गोपशुपागानिवेत्यः। एवंचयः कश्चित्साहवनीयादिनभवति
नभवतीतिचतत्प्रकृतं। अन्यत्रततइत्यादि। जागरयेयुरित्येतं। अन्यत्रास्मिन्देशेततस्तस्मादे
शात्यत्रसापताग्निरासीत्। प्रेतेपित्तरिसतिप्रज्वलेतजागरयेयुरित्यर्थः। बहुवचनंपुत्रबहुत्वा
पेक्षया पर्वणिपर्वयोस्मिन्मास्यमावास्यायांस्त्रः शुक्लपक्षः पुण्यनक्षत्रमनुकूलशुभमाघन

नक्षत्रेचनवमीत्तिथिंवर्जयित्वाएताश्चप्रेतपित्तृपक्षेसमवेक्षेयं। जीवतपितृरवरूपेभवतिस्नात
१२ यपाह।जायतःस्नातमग्न्याधेयाग॥ अतैवासीनवेडमयोर्दर्पत्योर्भवतःवाग्यतौनियमितवाचौअ
रणिपाणिपाणेपोररणीग्रहीतास्विष्टकृदेकोउत्तरारणियजमानोगृह्णीयात्अधरारणिपत्नी।
अवकारो।अवकारोअवगतेप्रकारोअंशगतेसवितरित्यर्थः।तौपितृकस्यानेनिर्हरणंवधीयते ३५
सचयपापितादिष्टागतिंगतःचैपापिच्छिरसिमेचेनानुगमनीयएवंवांशगतेसवितरियुक्तंस
हरणात्मकंसोकालःअहूतान्यवत्तान्पिष्टामंपमायोत्तिकरोतीत्यर्थः॥अनालंबंसशरीरिणः।
वे अत्तएवोहुरालाकोक्तापएतज्जदरामेहनिसायाकर्तव्यमर्थादतएवतस्यसोक्षरणमुक्तंबहुलंप्रवी
भूतंहिरणंप।अनेनमंत्रेणमंचेनाग्निमवसिंचेत्यनेनमंत्रेणकटंकृत्वाकेटंपिष्टामंकृत्वासमारोप
प्रतिगृह्यप्रहिणोतिनयेदित्यर्थः।ऊर्व्यात्मयं।अनेनमंत्रेणदक्षिणाप्रतीचीदिशाहरेयुरित्यर्थः १३

सो मेराजा २ त्वा २ स्थानं २

सहायतनोत्तेताग्निनायेआयतनास्तेःसंयुक्तमित्यर्थः॥बहुवचनात्पुत्रैःसहकर्तव्यंसवित्तर
सीसेम।अनेनमंत्रेणसीसमुपक्षमेनेउपस्थानस्थानेत्यस्यहित्वाअथ्यधेउपर्युपरीत्यर्थः।तेनउप
क्षमनेरावउपसीदंतस्मिन्नुपर्याग्न्यायतनास्तेषामुपरितनेविधिक्रमग्निमित्यर्थः। धस्त्रोधस्त्र इत्ति
त्तिसभिरिनिस्त्रीलिंगानिस्तोकवोत्तेयाःयथाकोमृइत्येकाउदुत्तमंवरुणपाशमित्येकासुमित्वान
स्त्रायइत्येकापत्नीवंतःसंवःसेयाःपरोगोपंपरस्यद्वेष्यस्यंगोष्ठस्थानंतंमार्जयंतंतत्रमा
र्जनंकुर्यादित्यर्थः।इरणात्अपतीरमाणःपरेरेरोप्रत्यायंतिनलेःनडमयेस्तोणेःवेतसकरीरा
यावापत्तनिपंचमुष्टीणांस्त्रीमोलापयंतेउत्सर्जंतीत्यर्थः।मत्योःपरमित्यनेनमंत्रेणअनड्वाहमित्यने
नमंत्रेणलिंगासंगतान्अनड्वाहमलंभंतइतितंतंअग्न्यायतनमग्न्याधेयहेतुमुदुत्पलरूपंकृत्वा
अवोत्तर्म्यकरुग्न्याधेयिवान्समरानिति।अग्न्याधेयेउक्तापार्थिवयज्ञेवानस्पत्यनिरासार्थंतत्रापि

क्यानिति २

उषसिकृतवर्तुलोसिकताश्चुपार्थिवत्वात्प्राप्तिप्रतिषेधंते। तेषांचनिषेधेपित्वत्रमंत्राभवत्येवगृ
ह्णमंत्रानमंत्राणांतथाचयत्रमंत्रेरुक्तितत्रप्रतिषेधंकरोति। तथाहिस्रीस्कंधेसमज्योतिरसीतिश्रर
णिभ्यामित्यनुवाचःप्राप्तताद्दितीयेस्कंधेपुनर्वचनंमंत्रनिवृत्त्यर्थं॥ तेनमंथनकालेयेउक्ता म
न्त्रास्तेत्रनभवंतिहिरण्यशकलेसंभारेषुसुप्यप्रभृत्यर्थाप्यत्रप्रागुदयादितिकालनियमः॥ भूरिदात्र ति ४
भूरितिवचनमग्न्याधेयिकमंत्रातरनिवृत्त्यर्थं। अतएवमग्नौधेयेनसमानप्राक्पौर्णमासात्। के
चिदेवसूत्रेनपठंतिकिमर्थंकंसवाग्न्याधेयधर्मप्राप्तर्थमुतनेतिविधिसर्वप्राप्तर्थंतेतासं
भार्यकर्मापिप्राप्नोति। अथनतेतानर्थकंस्यात्। उच्यतेनानर्थकंनचसर्वधर्मप्राप्तर्थंकिंतर्हिगृह्णा
तियजमानोपस्थानेसमिधेग्न्याधेयेष्टीरन्वारंभणीयाश्चभवंतीतिएवमर्थंभूरितिवचनात्गार्हपत्य ध
र्मोभवतिसएककर्मताहवनीयात्सभ्यमितिवचनात्सभ्यनतावद्भवति। तद्भोत्सभ्यकर्मास्यांभावः कस्मा १४
वा१

लेष्वधातस्येव। एवंचकस्यचिदर्थादवः कस्यचिदचलस्यप्रत्याम्नायादितियथायोगंलक्षितव्यंयेप
विस्तरमानोक्तंगर्गवासः। गवादेहिरण्यविकारादग्न्याधेयहिरण्यनिवृत्तिः। व्याख्यातमयाभेष्टाक्र द्वा
क्रेवेनपुनरुक्तमपिकिंचिदत्रास्तितदर्थादागतमित्रिनचोहनीयः॥ इतिपूरणव्याख्यानेप्रथमःख व
डः॥७॥ प्रागुदक्चलक्षणंमंत्रेचतुस्त्रवा। स्थंडिलंगोमयेनोपलिप्योदक्त्याचोत्तरेहरणरूपा ल
युदक्त्वेरवस्थितिप्रायेणगार्हपत्यदक्षिणाग्न्योरवस्थाऽहवनीयेप्राच्यप्रमाणेअन्यस्मिन्वर्तुलेतरापेक्षाय
नोःस्वपरिशिष्टएवयुक्तोऽयंरायार्द्धपक्षासांगुलान्नुपरिलेखीचतुर्षुबंगुल्लोनेषुलक्षणमाहासा
र्द्धत्रयोदशपोरन्यतमेनगुल्फूनाश्चत्वारःप्राचीपश्चात्त्रयःरायाःपूर्वार्द्धेदक्षिणोपास्यःसावेदिःपाकमा
सार्द्धत्रि णिकीत्यपिपासत्र्यंगुलेरायमितासर्वतःपरिलेखयेत्। विक्षुपंतत्रप्रकुर्वीतयदानानिचतुर्हारवर्ते ३२
येमपाद मंडलयोश्चैवत्रिभागमवशेषंरवयेन्नूत्वरप्रमाणंरेखास्फरुचीप्रथमाभवेत्। पंचप्राच्यस्तनोले
व्यत्र

खारहरणेचोत्तरेणनुधिहरणेचोत्तरेचास्यतयोर्मध्येतुपञ्चमीलेखानामनुप्रवेणस्थिताः सप्तकीर्तिता
पृथिव्यग्निश्चवायुश्चसोमश्चप्रजापतिः।लक्षणेनुकृतेतस्मिन्नग्नेःप्रणयनेभवेदितित्रयुक्ति
त्तावत्कर्त्तव्याअष्टषष्टपस्याःमासार्द्धपञ्चरात्रस्यपंसांगुलांगुलेःकनाधिकातनुःतन्वीनाति
स्थूलाःयाज्ञिकीयज्ञियपात्रेणमयीनुशामयीमुन्मम्मीवात्तुषवदंगुलेनषडंगुलेनचतुर्थ्यु
प्रकृतत्वात्तावद्भिर्मेखलाभिरंगुलैःऊनेष्वंगुलत्रयेचिह्नंकुर्यात्तत्रक्रियाप्रकारस्योपसंहारः।लक्षणमिति
केचित्पठन्तिस्मतत्रालक्षणमपांबुद्ध्यसार्द्धत्रीणिहस्तीयंसपोरत्तीयंषडंगुलेनाश्चत्वारि
यायस्याःसातपात्रेपात्रेविरतिपश्चाप्रिश्चार्द्धत्रयंयायापस्याःसापूर्वार्द्धपूर्वस्मिन्देशेर्द्धत्रीणीयस्या
सातपोन्नासावेरतिसाएवविभःपाकयाज्ञिकीपाकयज्ञेषुभवतीत्यर्थः।द्विगुणंशातसाहस्रेको
मायांपंचगुणंस्मृताकेचिदेतत्पठन्तिशातसाहस्रेलक्षहोमेकोद्यागोद्विहोमसाविंशतिकोटिहोमसाविंशतिकोटिहोमे

रामः २५

भवतीत्यर्थः।अपिवासत्रंगुलमितिसुबोधः।धिस्यंतआयतनेतस्यांवेद्यांप्रक्रमेणप्रयत्ने
नकुर्यादित्यर्थः।कियत्परिमाणमित्याह।यत्रेनकृतेतत्रिंशद्गुलानिमितायत्रश्चतुर्भागोंगुलस्यात्रा यत्र २
दशातसत्रंगुलमितिगुलशब्दप्रकृतत्वाच्चचतुस्त्रिंशद्गुलानिज्ञेयानिसर्वतःपरिलेखंयेनप्रकृतात्रास
दीनांपरिलेखमुल्लिखेत्।मेखलयोस्थितिरेवमुच्यतेनवेदिरुच्यते।तुयोरंतरेरेखमुल्लिखेन्मेखलमितिप (वा)
रिवर्तुलेहितीयमुच्यते।यैतयोस्त्रिभागंतृतीयंपश्चाद्रेखांशोषयेदेवंरेखांकुर्यादित्यर्थः।खरश्रमाणः।ख
रसामान्यादेवंसुबोधं।एवमुक्तलक्षणेसतिकिमितिगृह्यान्तरदर्शनमुपन्यस्यते।अत्रैवतत्रतत्राह।एतदे।
प्राचीनमध्यमांशाद्रेखांलक्षणंकरोतीत्यादौयुक्तएवहसूत्रितंतस्याडुलंगोमयेनोपलिप्यांडुलंमंड
लंकृत्वांगुलेनचतुरस्रंवाचतुःकोणंसमंपद्मलक्षणंप्रमितिमयेवाभिहितं।अग्निर्निर्मथ्यविधमानोयोमथ
नमंत्रेणसोमेष्टार्थंयेतत्सवस्यालीपाकेष्वस्यादेतेनस्थालीपाकाश्रितेदशात्वरमाणंनचानु

महरग्नौ एवं विक्षनेन मंथनार्थं वचनं स्थालीपाकस्याप्यस्य रूषस्तीवप्रायश्चित्तं तत्तमस्यात्।
नाप्यकृत्साग्नि पुनर्लक्षणकरणमिमुखं प्रणयनं मंथनस्यापि योगशिष्टं तत्प्राणय नेषुनरे आ
वस्यात् अस्मात् शालाग्नि प्रकरणात् शालाग्नि विक्षनानंतरमेव प्रागुदक्समित्याद्युक्तं चैतदग्नि
णयनानंतरमेव दर्शे। इदं तु द्वितीयदेशसंस्कारादिपुनर्मंथनप्रणयनौ वाग्नेयस्य स्थालीपाकस्य व योग
प्रकृतत्वात् स्याधेयतावगतेर्यद्यत्तुल्यकार्यतादिकल्पः स्यैवमग्न्याग्नेयस्थालीपाकस्य प्रकृतत्वा
त्स्याधेयतावगतेर्यद्यत्तुल्यकार्यतादिकल्पः स्यैवमग्न्याग्नेयः संस्कृपत्तेरग्निमथनपर्यंतेन
प्रागुदक्तेति समुच्चयांगत्वं भवितुं न कल्पते। यत्राप्युक्तभावस्याग्निमथनस्यानंतरं मध्यवस्था
पितैकादशाहि प्रागुदक्षविक्षनेनाग्निनिःपाद्य प्राग्वादिकुर्यात्पूर्वविक्षनं स्यात्। पूर्वविक्षने
नाप्येकादशाहि स्यात्। स्मर्त्यंतरात्तरात्रोवास्यादिवा सोऽपरा हनुच्चतेयेन। वाक्तेनानियमस्तत्र १५

चतुः प्राग्वंचकारयोरित्यश्वयुजानागरणमात्रस्यैवबाधः। प्रक्षनकालानुग्रहात्तयोरासन्नः कालयोपो
णमास्यायुजेतिपर्वणोस्यात्वरणीपाहणीजागरणस्यार्थवत्तया दर्शेहनीतिवाहिरंगत्वात्तदंगतानामका नु २
लिहहिर्यंपातरत्वात्। अथवा किमितिनस्यात्तया दर्शेहनिश्राद्धविक्षनोदकाहन्येवस्यादिकल्पेवा। दर
अष्ठ र्शेहनि श्रीवंतिरक्षलोपये दर्शाहयावत्त्रयाणमेववर्णनामारोचस्यात्एकादर्शेहनिश्राद्धं रु ४
कुर्यात्तत्पंतरविरोधमनेतिवेत्तस्मत्यंतरमनुसरति। एकादर्शेहन्येवस्यादिकल्पोवा दर्शेहनिश्रा
द्धविधिर्देवज्ञापयति। नारब्धैकांतेजन्यमग्निकरणमितरथावाहिकेतन्मेतश्राद्धमहायत्तश्चा एकादर्शाहवत्स्प
र्शिन्नेनस्फ्यत्तत्स्थनीवत्तिताभोवाहिकेधरयेदेकादर्शेहनिश्राद्धादेरदर्शनात्कर्मप्रयुक्तोवाहरण त्वा
तेषुविकारात्। नुत्तस्तादित्यनोक्तमेकादर्शेहिपन्मासांतमेवास्यावा वाकुर्यात्तस्यश्राद्धवेलायांहि
मासैकाकेमाहतोनत्वादर्शेहनीतिनियमार्थेसाग्निश्राद्धाधिकारित्वतुपरार्थत्वात्। राजन्यवैश्ययो

वा तंत्रि ३ स्रो ४

रपिप्रसंगात्प्रकृत्यङ्गेषु अग्निमथनप्रवचनं दर्शयति। यस्यैषा श्रुतिर्दर्शयोर्ऽमास्योराहवनीयस्योद्धारोगम्यते योः सांतयोरग्निमथनेतेनयथातेत्रोक्तमुपवसत्यस्यांते मुक्तेगार्हपत्याहवनीयंज्वलंतं प्रणयतीतियथारौ त्रिनिर्मथ्याभिमुखंप्रणयेदित्तिप्रश्नमेवंलुप्तेयेनस्थालीपाकानां प्राप्तौ भवतुकोदोषः। यथातत्रसर्वेषुवृत्तीनांपक्वमानेष्टिप्रभृतीनामाहवनीयस्योद्धारः। एवमिहापिसर्वेषु वृत्तीनामग्निमथनमिति कोविरोधः। अदृष्टार्थत्वप्रसंग इतिचेत्तत्र तर्हिकावार्तातस्माद्यथाहवनीयस्योद्धारः। एवमिहापिसर्वप्रसंगेनयस्तुमानवदृष्टार्थत्वमाहाकिंतत्र तर्हिमिथ्यावदाचाग्निमथित्वाग्रेप्रहेपः अपितुलक्षणंतुकृत्वाहाग्निमथित्वाप्रणयेदित्यत्रकृत्स्नयथानुष्ठानदर्शनेतालोकिकंतत्त्वं किंवयंकुर्मः कमुपालभेतेशास्त्रस्यार्थतत्त्वावेदिक्षायत्तेना पिलोकस्यशास्त्रविरुद्धमनुष्ठांस्यंतत्तत्त्वापिनित्यधर्मरणमस्तितथाचोक्तंचतस्मात्सुश्रुवान्शालंग्यामणीराजन्योवहुपुष्टोवैरूप

MEMORY

ष्वानित्यधर्मत्वंतिएवंयस्यात्रनित्यधर्मरणंतस्यहापिभवतीतिनकश्चिद्विरोधः। अतएवपौर्णमासीपूर्वायुक्तायोगेतस्यामावास्यायामितिप्रागेवोक्तंपूर्णेतस्मिन्पवसेत्पौर्णमासीमदर्शनेमावास्यायामित्यभिधायपुनरुक्तंपूर्णेचंद्रमस्युपवसेत्पौर्णमासीमदर्शनेमावास्योपवसेत्। पूर्वंचपौर्णमास्यमावास्यापर्वेतिपीडनंदर्शपौर्णमासौकुर्यादित्यर्थः। एवंतत्र तात्रालांपौर्णमास्यमावास्यायादर्शपौर्णमासौकुर्वंतिमंत्रब्राह्मणवात्तरीयानामुतिष्ठंतिमंत्रापर्णियानांचउपलंभकुर्वंतितेऽत्रिवावराकाः कुतःसम्यक्शास्त्रार्थपरिज्ञानंतेषामन्यपरस्परयोःशास्त्रार्थानुष्ठानंतेषांयतएतच्छ्रूयते। दर्शेदर्शनेयजेतपौर्णमास्यामावास्यायाजेतेतितिपूर्वाचापौर्णमास्यमावास्यायादर्शपौर्णमासौकुर्वंतिमंत्रब्राह्मणौत्तरीयलोकेप्रसिद्धत्वेनराप्रतिपारब्धलोकःखलुतेवपौर्णमास्यायागहोमयाज्यामंत्रक्रमप्रतिपादिपु

नक्तमचलितमवति। भगवता मानवकेनोक्तं पूर्वावेत्तिनामचोद्यपरिहरणार्थं
मित्तिकष्टीहभीक्ष्णं [illegible]लेणयापाश्चात्यिभ्यः पवित्रेसमेप्रदेशमात्रेछित्वायदभिरणछिनत्तिवे स्रवे
स्यदति। मन्थोयोतइतिमन्थयहणेनचघृतवत्अम्लस्तुऊषश्चमधीकादिनामत्रवतयहणादि
तान्पनतूक्षीरशीपौर्णमासिकंतत्रभवतीतिदर्शयति। आग्नेयंअग्नेदेवत्यस्थालीतिगृह
संवक्तव्यंतस्थाल्यांपचतेस्थाल्यामिववापचतेतिस्थालीपाकंअपयतिअम्लस्तुगृह्यस्थाली
पाकमेवभवतिननुपुरोडाशस्यकथंस्थालीतिकथमित्याहपवित्रांतर्हितेपवित्राभ्यामंतर्हितं
तर्हीनंपवित्रापवित्रापवित्रेअंतर्द्धायेत्यर्थः। अपउदकमानीयासिच्यतंडुलानोप्यप्रक्षिप्यमहरेण
प्रहरिरंगपर्यायुक्तंसंक्षिप्यालंपचेतिमूलमीषत्स्विन्नंपचतीतिवाक्यपूरणार्थंपुनरुक्तं
अम्लस्तुजीवंतंडुलमितिजीवंतंयुक्तंक्षीरंघृतंस्थितं सतिःप्रसवसमर्थान्स्तरुग्रंथबीजभावाअ

बीजभावाअपेतंतं। उदकोषिनाग्नावतंडुलौस्थितंतरुग्रंथबीजभावायेतत्पयातदुःस्थितेहवि
षिप्रायश्चित्तेश्रूयतेघृतेनानुत्पूतेनयत्तस्यात्मवनेस्यात्परि [illegible]
ज३ [illegible]नप्रतिषिध्यतेनवनीतेवात्पूतेनेत्य पठितमुभयशेषमाश्वसते। अम्लस्तुघृतेसिच्यमानेअ्रा
५ घूते स्यंघृतेनानुत्पूतं। श्रितमग्निघास्यदविद्यमानेनुनवनीतेविद्यमानेचतेनमंत्राउत्पूतेनेतिवाक्यघा
रयेत। अनेनेवुच्यमायेनाग्नेप्रतिवासयमेवनातेधर्मविदेयः श्रितंअपितमग्निघार्यंतस्मिन्उत्तरतउत्तरस्मि
स्थानेग्नेरासुद्वासयत्यवतारयतिरमंतोमपूर्वसंस्काराग्नेष्मास्थेयेत्यनुग्राहकस्थालीपाकोत्तरयाप
स्तरणंयुग्मंदर्भाउदकुप्राक्कूलान्दर्भानुत्तरान्प्रहृष्टान्दर्शस्थानात्प्रागयानपश्चात्कृत्वातत्तस्तरणा
नप्रहृष्यप्राकुरुतेतिवाक्यंतरणानदर्भास्तपोनेराश्चदर्भानप्रहृष्यहरिणैःप्रहृष्टैर्भैरुत्तरान्प्रहृष्टा
न्दर्भा [illegible]नेवस्तरणंतिप्राक्षदक्षत्पयेरणंग्निंप्रहृष्यशाद्वलहरिणतोयेत्प्रासनात्तरणा

दिस्यान्ब्रह्मणेसस्तरणंसंवपन्त्र्अपरेयजमानायेतिव्यपदेशाद्विगम्पातेमंत्रकारवर्त्तस्वयंकर्त्तृ
कान्यपिगार्ह्यणिकेषांचित्तदधिस्याद्विकल्पसंशयावायदारिद्विस्यात्। पत्रशब्दंवहितमंत्र
नित्यस्यान्निविकल्पःस्वाद्विगव्यगवतिपयापश्चार्द्धोदक्षिणतस्त्यघुनाप्रदक्षिणतः। पश्चात्तिपत्नीयेयं
वेसाक्षात्पन्नतस्यकर्त्तृभ्योऽन्तरंत्र्अन्नेरितिगम्पते। विनानसाद्दृश्यात्सस्तीर्णेपृथ्यात्सस्तीर्यप
स्त्र वित्रेद्वेकृष्णेबोद्वेसंकृत्वास्तृणंत्यग्नेरुपरिसमास्तः। सैरुपाणंमध्येकरोत्यसियथाद्रोमवत्सामा वि५
वित्तलोकेपिकुस्यानेमयादेवमयंणेति। अन्यस्तुमैरेयंणोस्कवेणंजुहूंतेतथाचाह्योतंस्कव
जुहूंपश्चात्रवाइतिस्कवेणंमेरुजुंप्रयोगऽङ्गः। एतदेवमनसिकृत्यास्कवाविनिहिवनानेदंस्यात्प्रयो
गऽङ्गःभगवत्राज्यंस्थालीस्थाज्यंधनीप्रयुनक्तिदृष्टोहारुद्रिः। तंचफलायाग्निरुक्त्र्अ राम.
ष्टसमिधमित्यष्टोसमिधस्त्राज्येऽसमानंचदृस्यभवंतिसंवात्राज्यस्थाल्यादिधर्मपरिप्राप्य १८

र्थंपतूस्लीग्रहणंमंत्रवत्स्थालीपाकस्यपर्यायिकरणंगृ
२२ ह्यातरात्तेष्वमनवश्रितस्पहद्विषःपर्यग्निकरणंचोदना। अन्यस्तुसामान्येनसर्वंवहिषामिधामदी
नांपर्यग्निकरणंवोद्धव्यं। ऊष्मस्पहद्विष्टयुक्तंब्राह्मणवाक्येषमसंख्यातिप्रहरिधमदतिमंत्रपर्यग्निक
स्त्र क४ रणंपरिवाजपतिपौरंधिनूस्लीस्कवोसमूप्यतूस्लीग्रहणौरंश्वपरारिसंमार्जनंप्रदक्षिणंसंमार्जनं। नूवेदप्रभू
२५ त्रंजनतामंत्रवदिनियुक्तंत्रंजनेतिवैदिव्यार्थं नूस्लीमधिश्रित्यत्रंगावाज्यमित्यपिः। उपाधि
श्रित्यनासिनेवाग्नौपूर्वंवदवातप्याहिःसाधितामंत्रवदु नूपावेदुतिसमानंतत्कर्त्तृ ४५
दृष्टयुरवेदृतेयद्यायजमानकर्त्तृकंहोप्यस्तिदर्शयतिनवाप्रवेतादृष्टंवेदृरंगेकुतस्तेजोसीत्या
ज्यंयजमानोवेदृत्तदितिसंप्रियोगशिष्टोमंत्रकर्त्तृविशेषोमंत्रवदितिदर्शनादवगम्पते। तस्मा
दवेदृतेहोतायंप्रियोगशिष्टोमंत्रकर्त्तृविशेषोमंत्रवदितिदर्शनादवगम्पते। तस्मादवेदृतेहो

ध्यात्तदसत्। नच प्राप्तविधानेऽनेनगुणविधौ वा वाक्यभेदोऽपवादोवथागरतिसोयं ६

र्थकल्पनातोवरंस्वयंकर्तृकतत्कल्पागरहणांतररशीनागन्प्रस्तुमंत्रवदुत्पूमावेरेतेसर्वमस्तुर्व
कर्त्तृतमजमानस्यनुतेजोसीत्यनेनैवावेहरणंऽत्यक्षंनविलोमनसेत्यादिनाश्रोतेरशीनात्। रश्म
मुपसमाक्षयकुतएतत्यत्रोचमिश्रमुपसमाक्षयेवेत्तसमिश्रमुपसमाक्षयेत्तिसतिगु
णविधेरपवादेऽभत्रादोनूघतेऽत्तरश्रोभयविक्तनेवाक्यादिघेततस्मात्प्रकृताविश्रोस्तीति
केनचिदाहुःस्कूस्कवाणेपश्चात्तस्याप्यतेऽोतयपादशीनात्पावतंत्रोक्तनमपरेणस्कूकंडूपा
नीमितिंत्रपरेणमेहरणमात्रेत्तिकेचित्स्फ्यंस्कूस्कवादीनांपरेणमेहरणस्यापक्षनत्तात्तरेएवार्पान्
प्रवेणस्कूशेनाचक्षसंचरेत्नूस्तीमिश्रमः समाक्षयेत्पर्कः समानोत्तरेतूभ्रक्षनत्तोतरेणजानुनीवाहुरु
तेत्याहारःस्मत्यंतरात्तअंक्षसामर्थ्यात्तदाहुतेयोतयोरवयोगाश्मनसंभावात्तप्राक्प्राङ्मुखः श्रा
सीनऽपविष्टहरिणानहत्तेनस्कूशेनगृहीतांत्रेतरेणसवेजान्वोरित्यर्थः। आघोरोजुहोतिकथमि

जानुमध्यसंयोग

एतेन

दित्तसर्वत्रशादोवृत्तत्तसूत्रेसिएषानुज्ञातसर्वत्रेत्यतोत्रापिस्पादित्यन्येऽन्यस्तुएत्तस्मिन्नेवोप
रेंव्यासूत्रान्येनव्याख्यानान्यहंउव्याख्यास्यामिचरुसंचारत्यपरेणमेहरणंनूस्तीमिश्रमुपसमा
क्षयवृत्तएणनुज्ञातश्चरुसंचारयत्ति। थितामिपूर्वमुत्तरतऽहासितामिहसोवहुवचनोद्रष्टव्यःपवि
वृत्तयावाधिरुत्यपरेणवात्तान्फत्तरतोरशंतरंसंचार्यतेप्रयोगपाशुभाव्यतत्रकेचिद्वरणेरशनयं
तिस्कूचिदाहुःस्कूस्कवाणेपश्चात्तस्याप्यतेऽोतयपादशीनात्पावतंत्रोक्तनमपरेणस्कूकंडूपा
नीमितिंत्रपरेणमेहरणमात्रेत्तिकेचित्स्फ्यंस्कूस्कवादीनांपरेणमेहरणस्यापक्षनत्तात्तरेएवार्पान्
प्रवेणस्कूशेनाचक्षसंचरेत्नूस्तीमिश्रमः समाक्षयेत्पर्कः समानोत्तरेतूभ्रक्षनत्तोतरेणजानुनीवाहुरु
तेत्याहारःस्मत्यंतरात्तअंक्षसामर्थ्यात्तदाहुतेयोतयोरवयोगाश्मनसंभावात्तप्राक्प्राङ्मुखः श्रा
सीनऽपविष्टहरिणानहत्तेनस्कूशेनगृहीतांत्रेतरेणसवेजान्वोरित्यर्थः। आघोरोजुहोतिकथमि

जानुमध्यसंयोग

स्वाहा प्राजापत्यमनसा संवक्षेत्रेऽद्रायेति देवतासंगतिनो[illegible]ध्वरक्षित्मंत्रः प्राणरक्षिणम् [illegible]
र्ईरत्यपूर्वविधिः। आघारौजुहोतीति सामान्योपदेशः पूर्ववत्तत्तामस्येतेजातरेजानुनीरतिनपूर्वशो
षः प्रकरणधर्मत्वात्। आज्यआग्नेयमुत्तरार्धेसौम्यरक्षिणमर्ईरत्यपूर्वविधिः। आज्यभागौजुहो
तीतिसामान्योपदेशः पूर्ववत्तत्तामस्येतेजातरेजानुनीरतिनपूर्वशोषः। प्रकरणधर्मत्वात्आज्याआ
ग्नेयमुत्तरार्धेसौम्यरक्षिणमर्ईसमानदेवत्यासामर्थ्यादाग्नेयेनुटिलतयाअन्यस्तुसामानोसदृशोपे हो इ
त्यपिः। हुहोवसूचाणीतिछंदसोवानि देशः। अथेत्तप्रमादाद्धविपरीतःपाठः। पुत्रोवहजाइहपि
नव्योविवाहेयाज्यलनात्मकस्याग्नेभेवस्तरान्महात्मानमग्नियोजयित्वाअध्वस्पर्धामेनिर्देशः
अथेत्तप्रमादात्अध्वस्पर्धामेवयोजयित्वामस्यत्वोदित्तत्वात्। नहुत्रैदृष्ट्वाषडेतेयागाः एतैरे
वशब्दैर्यागः। ननुवृत्तिकारादिभिःअथवृत्तिकाभिस्तत्तद्विशातिरात्रुतयोभत्रेभ्यः षट्

नुभ्यः पंचस्त्रातिपिभ्यः तावत्पएतदेवताभ्यः स्कः नक्षत्राणिनामवचनात्तत्तत्तादेकेकुर्नस्त्राय
स्वाहेतियुक्तंसर्वनक्षत्राणेपवर्षाणिभविष्यंतिपक्षाविश्वेभूतायेतिवर्तमानकालीनेनक्षत्रादिय
ष्टव्यमित्यत्रकिंप्रमाणमेतदवसेनेनसामान्यतिवदृयापिदुष्यते॥ तत्रवाराहंवात्रनिर्णयः। तिथि
देवताप्रतिपरस्वाहेतिवदनातिथीनांवेश्वाः अथवाराहंवात्तरात्रत्वस्यः सतुमनुष्येतंरात्रेरूप
सिद्धावाअन्यनात्रवस्तोभ्यः स्वाहेतिवदतादृशितत्तेस्यात्तुसर्वंचेदालूनाविशीर्णमितिवत्तेतभाति
। अथेतुरात्रोपिः। नक्षत्रमिश्वायस्मातियोयत्रक्षत्रेनदेवस्तेनेनामाश्रयनेतित्तस्येवात्मीयादे
वताश्रुत्पत्तायतनाहिसामान्यनोरक्षोभवति। पक्षानाग्नारयोदेवतादेवत्रादेनेत्यत्रेत्यपितस्यादि
त्यादेनतपानक्षत्रादितिइष्टव्यं। उपस्तीर्यग्रीयास्रुचिस्रुवेणअपःस्पृशेत्प्रोक्षंस्पृष्ट्वामक्षरेणस
मिधमग्नेस्थालीपाकस्यनुरूपंनस्यावघातिउपसज्योपस्तीर्यआनयतिमध्यदंतरात्। [illegible]

५ वघतिसाहताभ्यांआज्यस्थालीपाकाभ्यांनिर्वपेत्। उत्तरावदुत्तरस्यदेशात्स ५

३२ पूर्वार्द्धात्पूर्वभागादितीयंद्रोपूरणंपश्चार्द्धात्तृतीयंत्रयाणांपूर्वप्रवघातिरा त्रसंवत्सरे चाव
दानकल्पस्यजामदग्न्योऽस्त्रवत्तमभिघार्याज्यंतेप्रवाध्वर्यवेत्यत्रवक्तव्यंतेभीरणमत्रग्रथ्ये आज्यभागौमध्येजुहुयादित्यर्थः। किंचेतियोऽस्वात्रनयात्रवारोऽस्यस्थालीपाकस्यसं
ध्येयदिवहनोरौदानस्यादिहवद्वितीयोरोडःस्थालीपाकःप्राप्नोतीतिस्यात्तज्जयाज्यभागयोरप्राप्तौहुतकाआकृतायस्याहेत्यादिस्विष्टकृतोसमवद्यतीतिनिगदसिद्धंअन्यत्समंत
रेकेनैवप्रयत्नेनद्विमात्रेद्विगुणमवदानात्स्रवदानश्चाणुष्टमात्रः। श्रोतादवगंतव्यः। दिवि
शौचायदिपंक्तावदानस्यातयजमानइत्यर्थः। अवत्तेगृहीतेतिकश्चिद्घिरभिघार्यघिरभिघा
रयेत्तिनातऊर्ध्वंस्विष्टकृताऽनंतरकालेस्थालीपाकेघृत्वाभिघारयेदित्यर्थः। तेनाकि
पूर्वार्द्धंतुउत्तरस्मिन्नदेशेअसंसक्ताःसर्वाभिराहुतिभिर्जुहुयादित्यर्थः एतेनसर्वत्रवा

प्रव

MEMORIAL

ताग्रेनव्याख्यातापहितामेदसाः। अग्नेरितिशेषः। अनुमः अनुमतिरेवताभ्यास्व
गम्याभूत्वघमौज्ञमातिरात्रमहरितिचव्याहृत्यः। सुक्षेपपक्षतोगृह्यंतरेचभूस्वाहेतिप्र
थमः तंत्रोयेहुतेतिपवित्रेअपवित्रेअभिघार्याप्तेआहवनीयपात्रेजुहोति। निगदमन्यत्। ए
धेस्यति। आदधतीतिवहवचनात्पत्न्यादधातूखीमवभृतवत्अपोपघोश्रयिमभिरक्षतीत्यर्थ
ः आपोहिष्ठीयाभिरापोहस्वादवतीभिरित्यर्थः मार्जयंतेपावमंत्यात्मानंपूर्णपात्रमासिंते
भवदक्षिणंप्रस्नाधयुंपोपूर्णपात्रमित्यत्तरपरिप्लवनंपात्रेस्थंपूरणेपिदर्भादेर्नतेमुलोदकादे
र्व्यस्यपूरणंपवित्रांतर्गुणंतंअन्यत्सत्यघण्यत्तरपरिप्लवनंतपाइव्यस्यंतंकुलालिप्तंनेमतोद
घ्नस्थैरपरिप्लवनंअन्यच्चइदमप्यपरिमाणंपात्रस्थापादनमितिगुणभूतेनमात्राइव्यस्यप्रेर
यतान्मानंमयतांचप्रयत्नभूतेनबहिरनुप्रहरतिअग्नोधिष्टपतीत्यर्थः एतेनअतिरात्रेवामि

१ अन्यच्चेप्रयत्नभूतत्वात्बहिरनुप्रहरति ५

रमनुपारिष्टकर्मकयोग्नीषोमीयप्रभृतयस्थालीपाकास्तेएवंधर्मकाम्पास्थालीपाकउ
लक्षणंततोचाकर्मारभ्योप्पंवधर्मकइति।एवंचपाकपक्षेकृतालिंगइत्यत्रचैकेनत्तिघारज्या
नेमहताप्रयत्नेनकृतमिध्मसमूपसमाधायस्थालीपाकात्पयजमानस्यप्राशनार्थंच।अत्रचुवार्ती
पितोनश्यतामाक्षुपस्थालीपाकंदर्विहोमयोर्ग्रहणंस्थालीपाकमन्वायंतेअपरोगमदर्शमितिश्रा
उनसीनआधारइतिश्रारभ्यानजपनजास्तंगमित्येतेषुस्रुतइध्मसमूपसमाधानादिकंपक्षेत्तिर
त्रनेरपाठतत्तास्रुप्येकस्रुत्रेषामंतर्भूतेनात्रपवमानादयःस्थालीपाकाभवंतीतिअपठिता
दित्यामप्रायःसत्यंतथापिगृह्यांतरेभ्याधेयस्रुतास्योजुहूरितिवचनात्यदिक्रियतेनदोषः।
अथातःसर्वार्थामिष्टसूत्रेअत्रेतराभावेपरतइतिपरमतस्यप्रतिषिद्धमनुमतंतिसर्वशास्त्रेषु
निश्चितमितिन्यायेसुउक्तंमयातत्रेवयज्ञापवमानापाभवंति।द्वितीयाद्वितीयःखंड

अग्नये।सायंप्रदोषेद्वितीयेत्तमनसास्पात्राजापत्यर्चाध्यानंगुणंतान्मानसस्यांग्रहोमे
देवतामात्रंश्रूयतेकालश्चतस्माद्व्यंधर्मादिश्रुत्याग्निहोत्रवत्तूष्णीस्यात्एवाचनुहोमादिहा
मनरूपेवमाघविरुद्धंपक्षाद्गृह्यांतरान्तुलारिश्व्यंयाघपरिसमूहनपर्युक्षणपरिस्तरणमात्रंच
स्यास्रुवेणाघारहवींषोहोमःअप्रणीतातनंतुसयानप्रभृतितेत्रस्यलिंगमस्तंसूर्यायंप्रातर्व्युष्टायांसवारंग
हपत्येहोमसाद्दर्शपूर्णमासावितिसायंप्रातरित्तकालनियमासायंप्रातरितियावद्धीवहोमोविधी
यते।एवंचस्त्रुयंहोमाद्यत्तिनोनुपदेशादत्तिरेशास्त्रमहायद्यत्राद्दरामुक्तंहोमनिमित्तादेवइतिअग्नी
षोमीयंवतीतिशेषः।पौर्णमास्यमावास्ययोरितिपित्तात्कालंज्योत्तिशास्त्रादवगम्यतेतत्तनुचत्तु
देशीप्रतिपदोरत्तिनिमित्तत्तात्उभयंउभयोपौर्णमास्यमावास्ययोरित्यर्थः।आग्नेयोग्निदेवत्यः पाकस्थाली
पाकोभवतीति।अयंचपाठक्रमाद्द्वितीयस्यात्तनरेशापौर्णमासादेवत्तावत्तनात्तसएवक्रमोयुक्तः तस्मा

दीन्यदेवतावचनात्। सएवक्रमोयुक्तस्तस्मात्प्रयोपांशुयाजीयष्टयोर्नैमित्तिकनैरवपाऽक्रमावरो
धाच्च। यद्वाऽउत्तरोत्तरयोः पूर्वसूत्रेणलाघवार्थंतार्हितन्नुत्तरांचदर्शयोर्नमासक्रमबन्धक्रमाश्रयादे
वतास्कस्तयोरनभिहितमधिकृपाऽशुमत्याधेयपवमानादिस्थालीपाकवत्तुर्यात्। शारवात्तरार्श्वान
च्च। अन्यआहःचकाराऽपाऽशुचाग्नेनेतितस्यानुमानायः। आग्नेयश्चेतिवक्तव्येऽभयत्रेतिमध्येचका
रकरणंक्रमेणगततोतायतेस्थालीपाकेनन्तरंदर्शेनोपांशुर्विधादियजेदनाभिरोपेत्तिनऽक्रतुतोयथा नो
र्थंकर्मसन्निपातोविज्ञेयइतिकिं। पुनर्यथार्थंदर्शयोर्णमासयोरनाप्रायमस्यैमन्यसुपुनर्देवतादिश्चनादि
हनोयाऽशुमाजस्तथात्तद्वंतरेसान्नातप्रतिषिद्धःऽपाऽशुर्याजेऽहंऽवर्जमितिऽक्तोतिदेशएतेनस्व
चरेदमपिकालनियमात्पावजीवस्यात्। आगंतुःपूर्वःपौर्णमास्यामुत्तरामावास्यायां। आगंतुमित्तिकंशा
त्यादिनित्येष्वायायणादिपर्वसुयाऽहंतेतत्पौर्णमास्याःपूर्वंकर्त्तव्यंऽमावास्यायामुत्तरंपौर्णमासमा

रा
२४
नै २

वास्पायोत्पत्रकर्मणीणिआगंतुश्चादाकर्मणआगंतुर्भवतिआगंतुनामनैनिवेशाइत्पन्नाराक्षस
त्तिरिक्तेपतेआगंतुर्निवेशतततश्चेदराकालकर्त्रैकाश्चादनाभेरसवहिराधारिजयत्पश्चतिपुनरा
दित्तेचवसातसंघेषकवहिरित्पत्रंयत्रतेकाचोदनाचोदितसंघातत्रबहिरादत्तत्रतेकार्मेत्यादिसि
द्धमवनिर्वपेत्। एवंआगंतुकर्मणाऽनुपस्थानेक्रमार्थंवचनमागंतुःपूर्वइतितत्रापवास्त्राश्चएव्या
मित्यादानत्यधितिकोपमेरोयावतातयाऽत्यवमानेपिनित्यएवाहत्यविधेयऽस्तोमेदोनित्या
दतिरितिनित्यधितिवहुवचनयरातस्यामायणस्यातनित्यवाश्चुलगवामिप्रायेणेति अनुपश्चा
दापातमतिश्चपयतीत्यर्थः। चरिनित्ययोरन्वायातमतीतिब्रूयादागंतुःपूर्वःपौर्णमास्यापवादेन
स्यात्। आग्रयणस्थालीपाकान्वायातनेनियमार्थतयाचरिनार्थतास्तिनित्यधितिवहुवचनंत
स्यान्नित्यइतिचादश्चार्थतस्यात्यायान्यस्यादत्तयाश्चेतिपजोयति। दर्शपूर्णमासश्चदर्शपूर्ण

मिश्रः स्तस्यानोमित्रावरुणाइतिपठितोपिषोडशकोड्यनेरेवतासंज्ञाविधानार्थमिनेनयत्रप
षोडशकराब्दःश्रूयेततत्रदधिघर्मइतिमिश्रसंज्ञैःप्रत्येतव्यःतत्तश्चदेवगवेगमध्येशारंदषोडशकोड्यना
देवतासंज्ञाविधानानर्थक्यप्रसंगात्गवेगमध्याहुतिक्रमार्थपाठात्।तस्यानेनापिकुपितम्योम्
गम्पामेकाइतिश्वकाएस्यमंत्रसमुच्चयार्थपाठात्तस्यालीपाकस्यगोभ्यइति।अन्यस्तुदेवताद्वितीयोत
स्यपाठादेकतैवान्यपालासवार्थंप्रतित्रेवदधिघर्मइत्याह।ब्रूयोद्यंहिःषोडशंकर्तव्यंभवेत्तत्रनो
घद्वितीयाहुतियोक्तानामसीतिस्यात्तरोस्यस्यालीपाकइतिअनवस्थानहिशास्त्रवश्येषणेप्रतिपत्तित
स्मात्त्रायतिंप्रतिमंत्रेणवाप्रयोजयेप्रेरयेदित्यर्थः।हुतोभस्थितिषोडशकहोमतेऽपशारानयोरा
नंतर्यचोदनातत्रापिसिष्टरूपाप्तिप्रयुक्तेनदर्शेषोडशकस्यतत्रोपकारिणेहितमक्षिबाह्यदृष्टिया रम
गतेनुक्रमार्थोहिपाठोनयजतियागार्थत्वात्इत्यस्यमंत्रेप्रत्ययःसयागापेक्षयानंतरेप्राशानस्य २५

गो ३

हुतेनयागांगत्वेप्राशानस्ययावज्जीवंयागत्वंहस्तिसवस्यश्वसष्टसाकालेपघवप्राशानम
पिवासकलस्तुअस्तुयदिहोमानंतरंहोमस्तुप्राप्तनेतेषिति एवंगः अत्रवासकारेणस्तिअन्यस्तुप्रा
शानांगत्वात्गावःकालेगतानोस्युंचेत्ब्राह्मणान्घृतवतीर्भोजयेत्तसगुणवद्भोजनेगुणवास
चौसर्यस्यालीपाकेहूयब्राह्मणान्भोजयेत्तनहिब्राह्मणभोजनानुवादेनघृतावंत्तत्रगुणेघ
यत्वंभवतिसमवतिएवंतर्हिपूर्वत्राब्राह्मणभोजनमपिविधीयतेअत्रैवदायंहोमेस्यालीपाकांगा य
ब्राह्मणाभिप्रायंबहुवचनंतेषामपिषोडशकसंस्कारत्वंस्यान्निघतघृतवत्त्वविकृतिसमु
च्चयनित्येषितिस्यात्तेनुक्षिभनासप्रमीमांसादेरपिनवस्यंवसितव्यसामान्योपक्रमात्तेषा
ग्नेयीषुघृतवतीस्तितिपर्वणिवसंतेरारस्तिवेत्येवमितरथासर्वदापर्वणिपौर्यमणस्यात्तद्व्यति १८२
षमार्थंवसंतारदोःपुनर्विभनेस्यादन्यैतोपयोसंभवंतथात्वेअन्यस्तुनानिष्टायहोमेनवस्या

तरं

श्रीयादिति केचित् पठन्ति तत्स्मायमर्थः। नवानुवाक्यानाधिकारत्वाद्गमिति नाव रुपकल्प
व्यमित्यकं भवति। अन्ये आश्वपुज्जपाचनत्येति। तथा हि रात्रावेषेषु कात्वृतयीष्वेषु त्री
हयः एँ ध्वेत्तेषि शिरे यथाः कचिदन्यस्मिन्निति तस्मात्रारुसंज्ञयोः पाणीकेतिवाक्यान्तरोपय ६३
सीत्यादिसुगममजूः। सोमायस्वाहेत्तिरुपामाकोनास्थालीपाकस्येति शेषः स्थालीपाकक्रमात् ५४
वत्सः प्रथमजोरक्षिण्प्रथमजातरुत्पर्यः। ब्राह्मण एवयजमानभागोपि रुत्वविद्येयापितंतु नल
भ्यतेयदिवहुचाधिप्रायंकृतियदृणमिरं। अर्थज्ञनन्तीभागीतस्यकृतिस्तदाभागप्राप्तानंकेचिरुद्ध
तिनेत्यपरे। द्वितीयेतृतीयेत्यत्रेतुचतुर्थः। ७। षट्सुषट्सुमासेषाग्यायणः पशुवंक्षेपीतिभ
विष्यत्कालतानुपपत्तिस्तत्रमध्येग्रपशुनायरुयमाणः पाकयज्ञोपचारमग्निमुपचरतिपशुनेत्स ४म
धिकारार्थवचनेनेयरुयमाणइतिभविष्यकालतानुपपत्तिसूत्रमध्येऽग्रुपचारात्यजमानइति २६

निर्देशोयुक्तः। आरंभेभविष्यस्यादितिचेन्नस्थालीपाकधर्मत्वात्पाकयज्ञोपचारस्यादेवा
प्रक्षनाहुतेप्रागयरुयमाणोयदेरास्यात्रान्यस्मुयरुयमाणइतिवचनात्यमरुयमाणायष्टुमिच्छुः पशु
यागवुद्धापाकडासम्पकपाकेयज्ञविक्षनेनाग्निमुपचरेदितिपूर्वमग्निमथित्वालहरणंकृत्वाप्र
णयेदित्यर्थोभवतितेनयथास्थालीपाकसाध्येदर्शपौर्णमासयोर्योगेगार्हपत्यसैमर्थ्यंनतथापा
पीत्यर्थपाकस्तनुरुच्यतेतनुयज्ञोपचारमुपचरतिकर्मत्वात्किंपविशेषणमुष्टुमुरुवन्न्यायेनवा
दितीयोपचारमग्निमितिकेचिद्दोषणपदेस्मिन्मतेस्यातांनोत्तरवेदिप्रणयनंनहोत्रप्रभृतयो
नयाज्यानुवाक्यान्नोपभृत्रापर्णवसथइतिपाकयज्ञोपचारवाक्यात्गम्यतेयोयेपुरस्ताऽप
वादःपशुवंधवत्तनूस्तीमारभेदितिप्राप्तेःपशुवंधवत्तूस्तीमारभेदवत्तांहोमवर्जंसापवा

५ पोत्तपाकधर्मकाङ्गिभूतथरुपावरुपशुरिरिक्तिकाध्युक्तलक्षणया

MEMORIAL

...ति रेचौ: क्षत्र पशुबंधेन तुल्यावत्त पशुबंधवत्स्यति रेचात्तन्नस्मीकार्यं देवताहोमंच...
...र्ज मित्तारेवतामग्निंकेचिदाहुरनारिष्टरेवतास्वग्निमित्तिवचनात् इंद्राग्नी अपरेपक्षेव
...धवत्स्यति रेचात्तदयुक्तमिवप्रक्षनानत्तिरेचारग्निहोत्रदर्शपौर्णमासाग्रयणेष्टेतासा
...म्यात्पशुमिष्ट्वाज्ञवस्याग्नेरेवत्ताप्रक्षनयोर्सैगत्वादत्तिरेचास्पादेङ्वायवास्यहणएष्वसे
...मधिकारोषट्होत्राद्विहोमोनेष्यते,पैत्तेरेपाकारणहोमःकथमिष्यतेयत्तोनोपवसथ्यागे
...तादत्तिरेचास्पादेङ्वायवास्यषट्होत्राद्विहोमःप्रेषोनुमान्योपपाद्यपर्यग्निकृत्वापरिसं
...रव्यानार्थमिदंकर्मार्थन्यागुणेत्तरविधभावात्तस्यचपाव दुत्तांगृहमेधीयाज्यसंयोगा
...दिवस्यनिवत्यर्थत्वात्तत्राप्यनन्तुयद्यनन्तपरिसंख्यानार्थव्याख्यातेत्रनिःप्रमाणकत्व
...त्तस्मतएवत्तद्विपरीतेव्याख्यातमन्येनएष्टव्यंनित्यताप्रकल्पमानमित्तिभविष्यत्तिपत्त

...मानोपदेशादर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवदेतिवचनात्। संज्ञाप्यमानेरविधर्थेगुणगार्थेवास
...त्तापरिमित्तत्वात्संतत्रेदमपिपूर्वपरिसंख्यार्थः वागतिक्रमस्याघस्तादुपाध्मयोविपरी त
...तसुक्तवान्नयाग्नेरेवत्तेवपाग्रमुक्तेत्तजुष्टमितिमंत्रेणेडामिभ्यांतांघाराज्यभागोहुत्वा
...जातवेदोनयेत्तिवपांजुहोत्तिव्याख्यानंपूर्ववत्। दर्शपौर्णमासोपासनंहुत्वात्तूष्णीवपतिहोमवात्
...पनइतिमंत्रःइडाघारादित्तुत्तेवतांतेपशुबंधवत्तिस्फ्यंकृत्वाकपालेषुपुरोडाशकपालं
...वपांहिरण्यशकलान्यवद्यायामिक्षवेणोपरिवपांजुहोतिपुनःपरिवपंचत्रयेर
...ज्यभागौहुत्वेतिपरिसंख्यानंपतेत्तेषास्थालीपाकावसरेहुत्वाज्यभागवितिपुनःप्रसंग
...निवृत्तिवाक्येकथमिध्मेपसमाध्म[redacted]नास्त्याज्यभागवर्जंमतुरेवतोक्तपरिसंख्या

सैमे

म.मु.

स्क.४

तस्यवचनमनुप्रमाणप्रवृत्तिः परिसंख्यानंप्रयोगांगस्यस्तकालेभ्यपगम्याकालविधा
नेनयुक्तंनचपशुवृत्तिरशास्त्रिः आघोरेचवपाहोमाद्देवस्कृताज्यभागोहुतेतिउपल
क्षणंयाजयन्प्रभृतिभिर्हुतेतिनजयेभ्यः पूर्वाहुत्तयोस्तुप्तेनाप्यन्तरएवमचापियुक्त
मेवंसतावाज्यभागाविति विकल्पेप्राप्तेनित्यार्थंवचनमाज्यभागौहुत्वास्थालीयाकंपुरोडा
शानिवत्संपर्पापुनर्वचनंहुत्वावाज्यभागौनत्वहुत्वेवकारांकाहुत्वाहुत्वाविति कश्चिद्विकल्पं
मन्येतननुवाज्यभागौहुत्वेत्यत्रननुवाशैलिराप्राप्तेतत्रापिस्यात्तत्रचविकल्पः स्यात्भव
तिचपाक्षिकोनुवादोयथानित्येषुस्थालीपाकेष्विति बहुत्वस्यापैवंकिनस्यात्हुत्वोवाज्य
भागावितिपाक्षिकानुवादेस्थालीपाकाज्यभागार्थः। तत्तश्चनयहुत्वौतदास्थालीपार्थं राम
होतव्यावितिनेवंसत्यापासिद्धत्वात्मरहुत्यपतासूत्रस्यकार्यनोत्तत्रचविकल्पाद्याचनम २२

मस्तिकृतेनाधकासेत्यनुवादेनानास्मधिकोऽर्थः अनिरुक्तः। सिष्टकृत्। अग्नयेत्याहेत्यर्थ
रूपाप्युवंसिकामवरानोपशुवंधनामवरानानाहरयारीनारसस्यवपुष्टोवसमऽउपसरणशिरएपादिक्रमे
सुचिरेवतेःपवमंइडाग्न्यो स्याहेतिहुत्वावसोहोमशेषेणशिरः अर्पाहुसाहोमानशागरेवनाहुतेर्वन
स्पतिमाज्येनपनतीतिशेषः —जपानहुत्वासविष्टकृतेसर्वत्रमध्येस्थालीपाकस्यपाठानन्ततोनन्तरं
यजवसाप्रायणीयांसिष्टसिष्टकृतेसमवद्यतिअग्नेःसिष्टकृन्नताग्नेजतीत्यर्थः अग्नयेहुतेरूर्ध्वंजपा
होमः व्रताहुतिरनुव्रवतीतिपसुतंत्रमध्येस्थालीपाकस्यपाठान्ततोनन्तरंजपायचपूर्वंमाधारादिस्था
लीपाकेनशेषउक्तेऽनुमतिरित्यादिपशोरननुवरोपपशुरेवसान्तपशुवंधवदित्यन्तासजातीयःपशु
पशोर्दक्षिणेतिपुनरुक्तःपक्षान्तरतावधिवेरणसहेयंदक्षिणाविकल्पतेपशोरित्यधिकारात्प्रतीयान्
अन्नरक्तंमंमंसलवसुस्नावास्थिमज्जोमयेनोपलिप्यलक्षणेचविक्षयपरिसमूहनाग्रेवहिर्ती

वीक्ष्यासनानिपात्राणिप्रपुनस्त्रिःक्षारंवापात्र्यपोद्धिगुणंरक्तानामवघनंश्रप
णीस्थधिन्नपवित्रेरक्तंवस्त्रंगाढंस्थालीरित्यैकादशायशुद्धाभिरित्यृचाभिनिःशूलातनिर्मूलाहुत्वा
स्त्रिःप्रणुलिमात्रपूर्वचरवालाधिघंतेप्रपुनस्त्रिःस्थालीपक्वयोरुपकल्पनामिश्रवत्रनुप्रयोगंनोमू
लान्नंप्रस्तुतदुपक्लप्तकल्पनमुत्तमयाश्रान्यानिर्वपनादितेनोसीत्यवहरणंस्थानमालभेद्यादि
पंचजुहोतीत्यत्रपश्चात्प्राशनंप्रतिनिर्मथ्यप्रवारेलुप्यतेग्रहणंरिषारिसरव्यानान्तवरसना
दिशिरस्यपिक्षनानोम्य पाशुयोजनांतप्रोक्षोपपाप्यपुनःप्रोक्षपुनःपर्यग्निकरणा
मित्रमुक्तरस्यांतरतोलहरणंतापाग्नेयंतरेवप्रक्रम्यमाणवपाश्रपणिभ्यामन्वारभतेउ
ल्मुखकमग्नेतानुनुदीयरामित्रस्यप्रणीतात्ताघ्रपश्यस्वरुणंदुनारेवपाश्रपणंगतेइ
ध्मसुपसमाधायप्रक्षनस्थानेवपाहोमश्रकारेणनूलीमुत्कारेमाहुनबहवोग्नेणंरक्तयोपि

त्रावसनानिश्रपयतिसादितेमुख्यस्थालीपाकअधिश्रितपर्यग्निहरणंपुरोडाश्स्थानंत्रा
दानंतकृत्विष्टकृद्वस्थालीपाकस्यहुत्वापशुदेवतायेअग्नयेत्तस्विष्टकृतस्थानेजुहोत्येवमइत्या
दिष्टमिघारणंतअंगोत्तिष्टकृत॥७॥द्वितीयेपंचमःखंडः॥२॥रोडःवारिशूलगवदेहंडो
दंतावत्स्यवारीतिक्षनुनियमः।शूलगवदितिपशुवेक्षनेनेवोक्तरपशुसिद्धांतेनवाग्रयणग
दिवतनित्यमध्येविक्षनेनित्येयेवस्त्रस्यादतकरणंप्रत्येवंयं।अत्रविकारानाह।प्रागुदीच्यादि
शिरिगनामांतरालइतिवहुव्रीहियामस्पतिनाशिरवामध्येकालेदशगुणानियमाएतेतष्टापूपान
पूपपंक्तानियमः।प्रकृतोष्टाशीतिनपूरयितोनगम्यतेजघान्यकृत्वाष्टोपुनेरानश्राप्तिक्रमेणदि
नमसंख्यैरष्टभिरनुवाकैरुपहरेदुपपरेहरेस्थापयेनिवेदयेदित्यर्थः।शेषभूमोनिवनेतज्ञइत्यवत
नाग्निंतयामभाहरेतः एवंचस्थंतमाहरेदित्यर्थोऽयंपिंडकर्मचर्मनाहरेदित्यर्थः।अपूपामेके

अथ पामोके। अथ पानयूपं हरितोतत्रयज्ञेपशूपेकेगृह्यकाराआहुरिति। अत्रयोदेवानामसीतिस्थाली
पाकहुतेः। हविषस्तोहेत्यंगाहुतिः। शेषमुक्तं। अन्यस्तुनिमंतेकः पशुर्भवतिपुरोडाशोवेति। ननुचएकएवश्रु
तइतिनुतःसंदेहःसत्यमेवंतथापिसूत्रप्रणयनेऽस्खलितसंदेहः यात एवमभिहितंशूलगवइतितँहै त्रै
दंतिकाचार्यानेकमियंरूढिस्तावतार्थंतंसंज्ञातत्रयदिरूढस्तरापक एवअथातर्थंतंपाष्टोयतः शूल
गवइतिशूलःसंघातेसंघश्चबहुषुपशुषुभवतिनत्वेकस्मिन्द्यारभ्यामः। वयंतुब्रूमः। य
ष्टभवंतिनुतःशूलगवइतिशूवहुतेगम्यतेतत्रपशुवहुत्वेगम्यतेतत्रपशुरहुत्वेभवतिबहवोपिह
रयास्तराभवंतितहुत्वेत्रशूलवहुतेअन्यपाष्टोयूपरूत्वेतिपरंतितस्माच्चाष्टोपशवोभवंतीतिगम्य
ते। अष्टोचरीतिगतपुरोनीत्यक्तंतत्रपशुवहुत्वेत्रष्टसंभवति। यतएवास्यस्वल्पेसंभवतिप्रचारस्यप्रजा
पत्यपशुवत्तेयः नमः॥ अथपातोब्रूमः। अथशब्दोधिकारार्थः। अतःशब्दहेतौश्रुताश्चमित्तिकमियंगो

नामधेयंयंतस्यकल्पोधिक्रमंतांव्याख्यास्यामइतिप्रतिज्ञानंवक्ष्यमाणस्यैवंचकाम्यमिदंसामान्ये
नोपक्रम्यप्रयत्नात्कामश्चाश्वानांक्रवंतंक्रवाश्वमितिनामधेयानुरूपेनित्यपशुप्रसंगेनापे
काम्पउच्यतेयेनपुनरेवचोक्तंतस्यनूनंनित्याधिकारादित्यमपिनित्यमतेःप्रमादाद्यनोक्तंव
ज्ञानाद्वाइत्तरंपातन्मतानुसारीअनुवंनप्रत्यवेयात अश्वयुज्यातिथिनियमाह। सत्तिगव्यंगः सत्ति
कुहुतक्षनार्थंयाश्चव्यंगंहीनंगोनासिकांगश्चशुक्लार्मलोमानोविषाकामकर्मण्यंहतगासाः नवमन्य
न्यपूर्वावासोयस्यतिसतथोक्तः प्रागस्तमयोतिष्टंस्कृतरोयामस्यपुरस्तात्रापावासमीपिकालदि
शिष्टायुग्मियमाः वेधाहतंहुताप्रहुतंत्रानपाशुमावेदेष्णहुतिस्यातंतस्यांवेधाहुतायांकिंवि
शिष्टमाहचतुःकोणंवसतीवरीरापामवतुःकोणेखुरुहुवनस्पतेशाखासुज्येष्ठपुरस्कानिश्च
वद्धानिचीरांणिचित्रापताकायस्यांतथोक्ता। तथागंधश्चरत्नागुरुप्रमुखाः। स्रजःसुमनोमा

लाताएवरामारस्तात इत्यासातपोक्तातथागंधमञ्जरनागुरुप्रमुखाःस्रजःसुमनोमाला।ता
एवसामारस्तात इत्यावेघातपात्तुरित्राविन्यस्तपूरणंकुंभसहिरण्यवीजापिठिकायाश्चतुरि
दुःसहिरण्यःपूर्णघटायस्याःव्रीह्यादिवीजपूर्णमुकलभोजनित्ययस्यासातपोक्तातपालाजाश्च
यूपस्त्वस्तरेत्तिचतुरश्रापदत्तदर्भचुषमरुकस्त्रक्तवत्यावेघालाजाःषष्टव्रीहयःतइत्यालोपिकृपि
ष्टमयानिचतइत्याश्रुताश्रमपहन्ताव्रीहपस्तइत्यासर्वगंधवत्यासर्वरत्नानियस्यासर्वौषधिवत्याया
म्मारण्यान्पुष्पत्रयःप्रतिसरवत्यास्तत्रमयःप्रतिसरःरक्षिमधुमोरकस्तत्तिकलंघावर्तवत्यामोरकाःस्व
स्तिकालंघोघावर्तगोभूमविकाराः।एवंविशिष्टायांअग्निप्रणीय।अश्वखरीरहितकोपलाशोदुंबर
वराणमन्यतमस्यध्रुपसमाधायतिस्रःप्रधनरेखातिरियाजत्तिप्रणीयग्रंगप्रत्यङ्मुखनयनमः
मेःआर्त्वयति।अश्वखरीसमुत्थयःस्याद्वनिरेखात्तन्निर्वर्त्यमन्यतमस्यत्कृ।वतिवारा ३

यंपठंतिअन्यतमस्यवेतितेषांसमुच्चयोवान्यतमस्यंतिविकल्पः।उच्चैःअवर्सामवतीतिविलुप्ति
तिस्थालीपाकेःस्थालीपाकेषिधरुक्तसायंहोमादूर्ध्वपविंउलीचीतस्यांपाकंअपयंतारुतु
देवतोतउच्चैःअवसेस्वाहावरुणायस्वाधिस्रावेस्वाहेतिस्थालीपाकानामाज्यस्यास्विष्यांस्वाहाअग्नय
युग्म्यांस्वाहाजयाग्नितेत्रसमाप्तंमयतोनपशुसमानदेवताइमेस्थालीपाकावपोत्तरकालीनाकंताहि
मंत्रवावचनात्पूर्वतामित्कृपशुमिष्टयंतिसमानदेवत्वाप्यजंतिअतःपशुविधिः।उच्चैःअवसं
तिदेवतास्त्रीहागनुपानुर्माउत्तरेधमःवपानांमुपस्रोमोमेत्रेवातजातावेदोवपाहोमे
ष्वरहःपाकयज्ञाधरोःप्रकृतित्वापतद्वनमानेरतिरेखात्रांकंचिदेतत्एतवत्यास्थालीपा
कांप्रकृत्वेनपुनःअप्यत्रांग्रदेःप्रवर्त्यअश्विनोचास्युनीत्वाम्पस्यजयानस्विष्टकृत्यंकृ
त्वाप्रःयाहप्रधनांतरवनस्पतिमिस्त्राअश्विनोतास्युनोयजेतप्रकृत्यनुग्रहआग

कृतायत्रनिवेशावत्स्थालीपाकेनशेषउक्तःयाओषधयः।अपांसनीपरेत्यकृतासामि
मंत्रस्वपनंचास्थानंतासुगंधः तानस्नातंगंधस्रग्भिरलंकरणंदेवयजनप्रदक्षिणंत्रिः पर्येत
प्रहवंकारयंतिवडवास्त्रीनानीष्टयप्राप्यस्वस्थानंव्रजंतिअस्थागोरनड्वांऽस्यदक्षिणंग्रंवमा
वानाधिकारोनपरकीयंस्नाप्यइति॥द्वितीयस्यवर्षेः॥आग्रहायणंपोषोमासस्तत्रग्र
हायणीमाग्रयणीर्वातिस्थापयंतिस्थालीपाकंअपपित्वातस्मिन्जुहोत्यग्रयःस्वत्परेत्याघ्रापयं
तीश्वतसःप्रधानस्थानेयद्यपिसर्पवलीनांऽत्रकालसर्पगंधास्थालीपाकेनायंक्रियतेतथापि
विनातंगंप्रतिपादकस्यप्रकरणेदर्विनियोजकस्याभावात्तस्मान्नित्योयंसर्प्पियागोर्किम
वसर्प्पवलिभिर्भवत्येवंयेषांतुसर्प्पवलयोनित्यास्तेषामप्यंगप्रधानत्वाभावान्नित्यएव

DAKSHINA MAHARAJA MEMORIAL

यः सयदीप्यतेनित्यंरमासौवप्राप्यम्यात्स्यात्सर्पवलीनामऋतास्विप्रतिप
मयानिमित्तेनंअस्यांगृह्यप्रत्यवरोहणमाह। स्वस्तरेअहतंवासऊर्णास्तीर्यऊर्णास्तीर्य
स्वस्तरेमृदुत्पलाशयनंपिअहतंवासऊर्णास्तीर्यऊर्णास्तीर्यऊर्णावानिग्रमान
मुलंश्रीहिःषष्ठिकारिर्पनंधान्यविशेषःतेषुप्रक्षिप्यपरिषिंचतिऽरुकेनवासस्तंस्नाना
र्थीभवेतिमंत्रद्वयेनहेसरुतपरिसिंचपुनःसकृत्मंत्रद्वयेनयद्याचत्वारोमंत्रास्तापति
तिमंत्रद्वामीशास्त्वयापरिसाहितपात्रिरितिप्रतिवासंमंत्रेणैसकृत्सरुद्रेकेनगोनवि
ग्रहणंक्रियतेप्रतिमंत्रमित्स्यवृत्स्यावत्सपिमितरपानुवासमात्रमनर्थकंस्यात्। ऽर
चमुरऽस्तिष्ठन्संमार्ष्टिरुरोतिशाम्यतुसर्प्पिरितिमंत्रेणन्येष्टप्रथमानुदीचरदक्षिणात

आरम्भतेयोज्येष्टस्तंतप्रथममावेशयेत्। आयनकालेचतंतत्प्रत्यवरोहणंस्यादावेशा
नस्यशायनार्थितात्यसुस्वस्तरएवस्वपितिनेतत्कर्मयथापूसवहिधनसप्रसवेतोनुम
वत्येवमेतत्योवास्वस्तरएवमेष्यतेतस्यैस्यमंगलार्थितामेष्यतत्कार्यतस्माद्दध्यर्थित्वा
समितरोषोपिभवद्दिध्नंजीवतिमत्रेणकनिष्ठप्रथमास्सहोतेयोजष्ठनिष्ठस्सपूर्वमुत्ति
ष्ठतीत्यर्थः। आवेशनकालेनोऽप्यकालोव्याख्यातः चेत्रामुद्दोहणंचेत्रीप्रसिद्धावाउद्दोह
णंखल्लोहणंशायनार्थः नत्रस्थालीपाकः। तत्रोद्दोहणंसर्पवयागार्थः स्थालीपाको
नकार्यः नशायवयासमुन्माष्टिंतत्प्रमितिशेषः एवंचपरिषिंचत्येवोदकंस्वविधिनाप्रातिषे
क्षमावात्। तथाहिदध्याज्ययोरग्निहोत्रेपर्यग्निकरणंतत्पुनर्ज्ञानाद्दिनदृश्यतेप्राप्तिपूर्वकत्वा

निहो

राम

३३

न्निषेधस्यप्रतिषेधस्यैव। अथेतत्प्रत्यवरोहणंखल्वाग्निमत्रेणयस्यापिस्यात्सिलवा
पित्वातत्खल्वायांसुप्तानांतिष्ठतस्यापिमंगलार्थंस्वस्तरएवस्वस्तीर्यान्यत्खल्वायाएवं
तस्यैवयुक्तयतोऽतत्रियमार्थोमंत्रमितिगम्यतेकश्चार्थोनियमार्थंस्वयमत्रनियमार्थंसर्व
खल्वायांशायनायस्युरुषार्थंतान्मासत्तुष्टयस्वस्तरेभूमौशायनमुच्यतेस्वस्तरएवशा
यीतनाखल्वायाप्रत्यवरोहणंखल्वायाएवंतत्रावश्यंभूर्वभवतीतिविधिरुक्तः। एवंचेत्प्रातु
र्होहणमभिहितंयप्रातर्वकालेभोजनेनियमःसायंप्रातर्मनुष्याणांमत्रानंस्वनिमित्तनां
नराभोजनंकुर्याद्ग्निहोत्रसमोविधिरितिश्रीणिनास्यानिकर्माणिभवंतीतितान्याहफाल्गुन्या
निगरव्यारभ्यातंतासुनाधीयीतत्रंगार्थंपुनर्निवेधमित्यष्टकासुखल्वस्यामः। अनाहि
ष्टेखल्वतत्राग्नेयःस्यात्तनुनित्येप्राग्नेयेस्थालीपाकोफाल्गुन्यादिनिमित्तकःपयसीति

गुणविधिः स्यादग्निहोत्रमिवेड्यकामस्यैनत्स्वरूपवारनित्यमप्यस्तीतत्रप्रस
गानित्यसिद्धस्तपाचमेत्रोजनान्यातयतीत्यादौ पूर्वाहुत्यासरूपेन्पादुरचापुनरग्निहोत्रमुक्तं
तस्मान्नकुलैरग्निहोत्रेनास्तीत्यसंगानित्यसिद्धःपयस्त्रादिनापुनरग्निहोत्रंहोतव्यमितरथा
पयोव्रतमविरुद्धयतेतिनित्यविरुद्धःस्यादुपितान्यजनारिरोषाएवरोगित्यनुषजनेनय
स्वरूपहानिक्रियतेअग्नेपनुब्रूहीतिकेवलस्याग्नेःप्रयोगात्तत्रानुषंगस्यक्तस्मुच्चयांपि।द्वि
तीयेसप्तमःस्वरः॥७॥त्रिस्त्राष्टकात्रीणिनाम्नीतित्रिसंख्यासामेनानंतरमुच्यतेतिस्त्रो
ष्टकारतित्र्यष्टकारिसमुदायस्यैकर्मत्वात्नुमास्वर्थेनतासांकोमाहाऽऽघ्रमाग्रहायणया ल २
स्तामिआगंहस्पत्याग्मित्यर्थतासुनाधीयीतासर्वास्वष्टकासुनध्ययनंसिद्धमाचारेण्य
रत्येवंनाहनियमार्थंस्तोत्रास्वष्टमीष्वधीयेतेवतरसत्।अनध्यायप्रकरणेचैतद्वक्ष्य ३४

स्नातकव्रतलोपेतुप्रायश्चित्तमभोजनंरात्रियमस्तु॥४

नाष्टकाप्रकरणेऽनुपयोगात्तनास्तितिसामान्यलक्षणंपिनभवतितिस्रोष्टकात्रिरा
वृत्तिसाचारणेवसिद्धस्नातंतस्मात्क्रतर्पिरमक्षयनंप्रकरणंत्रयोपवीतीतिवत्।प
यायज्ञोपवीतीतिहिरण्यचारइतिचैवंयद्यधीयीताष्टकाकर्मविगुणंस्यात्।तत्राह्नाम्नातं
प्रायश्चित्तंत्वर्पकुर्यादभोजनंद्वितीयंप्रायश्चित्तंस्नातकव्रतलोपातेनासुपयसीत्यादितिसि द्ध
योरष्टकेऽलूरवत्प्राधान्यंभोजनात्।३संवत्सरंचनत्रस्थालीपाकृतेहमंतोवसंतोस्यु
र्नाष्टकापिशीआपोमरीचीरुविरग्निरिइ४।तस्था●ग्नास्तोइतिपंचाज्यस्थइडामग्रइत्कृ
सिष्टकृतहोमंजुहोतिस्विष्टकृतइतिमंत्रएवाच्यते।अतिरात्रासूत्रमनर्थकं
कुर्नस्तासुपयासःस्थालीपाकइत्यादिधर्मस्तासुसर्वासुवोपरिष्टात्तिबहुवचनेनैवंनहि
रात्रेरोकासंयस्पर्पः।एवंसर्वासुवोपरिष्टात्तिबहुवचनेनैवंनहि स्थितेनचाष्ट

काष्ट

३५

पदाष्टकास्वप्येवं स्यादुपसंहारार्थे वा पूर्वमेरिवत्र चोघ्रायहायणाऊर्ध्वं तिस्रोष्टका
प्रागेव फाल्गुनीग्रहणेऽधिकमासकरात्तिन फाल्गुनीद्वयं स्यात्तदा द्वितीया फाल्गुनी ग्रवधि
त्वेनगृह्यतेन प्रपेमति ह्यष्टकाहोमवत्तुरष्टकोवतिचग्टघतेरयेनोक्तमायहायणपाकयंप्रा
कृफल्गुन्यास्तिस्रएवेतिग्रारंभकमधिकमासमधितिस्रएवेतिनियमार्थमितिपरिहृतंतन्नामोसु
क्तास्तिस्रग्रहणंघोषित्पानुवादत्वात्यास्तिस्रोष्टकास्त्पनूघताएकंकर्मतितात्पर्यवि भना
त्तनचायहायणीद्वयंकदाचिद्वर्षिसंभवतिपुरुक्तोर्थग्रहणमासस्पसौरवांद्रासमर्मेनयो
र्भेदेनतुसर्वदैवायहायणद्वयकरात्विरंकस्यात्ययमासद्वयसंन्निपातस्यानद्वितीयेष्टमः
उन्नमायाः।इदानीमष्टकावत्तिर्त्पोपत्यन्नमाह।उन्नमायाइत्यादिउन्नमायाःप्रागूर्योष्टकात
स्यायःप्रदोषस्तस्मिन्प्रदोषेःगाकारयेत्तरामितारंप्रेष्यत्संगत्योमोकुरुतेतियोयःआगच्छे

गां१ फाल्गुन्योर

कार्यवशाच्चनूःपपेर[illegible]तस्मैत्तस्मैरघोत्तिनरोत्रकर्मणिग्रेष्वनास्त्रीगोःकुतश्चाग्यांद्वि
तीयामितिप्रतीतेःग्रनुवाकेचास्यांप्रयोगेसत्यस्याप्यन्तरएवःग्रथएंनेवंग्रोत्तग्रारेन
त्रागमित्यस्माभिःकल्पतेनाभिधनरत्वाप्रतीयतेशालायूरपिग्रग्रिदेत्तासंप्रत्यग्रान्नस्मादारंने
स्थालीपाकस्तान्शालायोग्यपेयादितिलक्ष्यते।तस्माष्टकाहोमनरोषोव्याख्यातः।तस्यव
त्तसंग्रोदनस्यचाष्टकाहोमनाष्टकाहोमविधिनारोषउक्ताघोन्यःसौत्ररोषउच्यते।
तस्योदनोदःसतस्यमान्नमउन्नरोविशीरति।इमंसोममर्हतउत्यादिसोष्टकाहोमयदित्यर्थ
:ननुचपाहोमस्यारोषश्रुताद्यभावात्वपामेदस्यनरोषउक्तोदनहेतोरदनःप्रश्नःप्रश्नंहिती
येनाएवकर्तव्यागोर्वाप्रतिनिधिःकार्यःसचागमसाध्यस्त्वंप्रायंसवास्यात्प्रतिनिधनापिनि
त्यंकार्यमंत्राणंग्रस्मानत्तान्मांसाद्दनाद्यावत्यमंत्रनस्यग्राहुतीःसहजुहुयात्।मादेत्यस्य

ते

३६ कारत्पाद्दि। पंचोत्तरोऽन्यस्मै[3]मग्रहणनिक्षिप्तत्। अवशिष्टभक्तंरंधयतिबहूनपाकान्वपा
वक्तसोऽपयुक्तमेयंदत्पत्तस्वशिष्टंतस्यार्द्धभक्तंचरंधयति। कंपुनरर्द्धलम्पतेयावताशिष्टमि
त्यक्तंनेषदेषः स्यादिशिष्टमिति। पुनस्वशिष्टवचनाद्दर्द्धमितिगम्यतेभक्तंमांसोदनंबहूनने
कविधम्पाकविशेषान्रंधयतिसाधयतिकिमर्थंरंधयन्नीतिचेदुच्यतेब्राह्मणएवहविशेषभु
ञ्जीतब्राह्मणेभोजनार्थंरंधनार्थंरंधनमितिस्यादवशिष्टंरंधयित्वास्योदनाम्यामवशिष्टब्राह्मण
४ भोजनार्थंदवशिष्टमर्द्धभक्तमोदनमित्यर्थंरंधयित्वासाधयित्वाकिंकुर्यादित्याहपिंडंनामाहृत्वा
त्रीन्मांसोदनपिंडान्निदधातिपिंडानामावृत्तापिंडपितृयज्ञपिंडमानीयाआवृतिकर्त्तव्यता ३।३
नमाआवृतात्रीन्मांसोदनपिंडान्निदधातिमांसस्योदनंमांसोदनमपवामांसंचतेस्वतन्त्रासा
दितंमांसोदनेनतस्यात्रीन्पिंडान्निदधातिनिर्यज्ञेसर्वमेवमांसोदनश्चोत्तरपिंडेप्रतिपाद रम
[1]
३६

यन्तेनापित्यज्ञेहोमोनभवतितेनापिब्राह्मणाभोजनमवशेषयेत्तत्रमेतेषुपिंडे
ष्वशिष्टभक्तंरंधयेत्तावद्यावन्नविकारान्त्यपचतिपिंडानामित्यारितेषांपाठेनवश्यंमेवस ३।२
र्वमेवचमांसंचिषुप्रतिपाद्यंत्रंधयतेतिसिद्धंअपचतीतिवचनंकार्यमर्द्धमितिनपुनरुक्त ३
४ दोषः। इतरेनीपिंडानामावृतेतिप्रसंगात्स्वप्रक्षेनित्यानित्यानिमाषकारीत्यादिमाहाश्वम ३।४
परपक्षेपितृभ्योदीयन्तेतत्सर्वंविधीयतेयस्यावृत्तौसाध्यत्वाउपवासादिभिरनुष्ठितास्योत्तमा
र्त्तादिषुकर्मसुआदरेणप्रवृत्तिर्यातयाथ्यत्वादनुच्यतेपुमान्अदृष्टापत्तिर्नैमित्तेतत्सा
दृष्टत्वादपिपिंडकर्मोच्यतेतस्यकर्मणःसाधनंयत्पायसादिद्रव्यंतदिहाश्वमित्युच्यते। तद
परपक्षेपितृभ्योदीयतेश्राद्धग्रहणंसंज्ञार्थंतेकोपरपक्षादन्यश्चोपस्मृतिवचनादन्नमात्रह
तीत्यापस्तंबेनाधिनाश्वमेधस्यानेनअपरपक्षग्रहणमामावास्यामन्वेतिगम्यतेसप्तमीनि
[2]

३७ ईशात्रैकस्मिन्न पक्षनिश्चयेऽकृताकृतुभिरतिनप्रत्यहंनहिकालावस्तौकर्मान्तिअत्यंत
को संयोगेपिमि ईशादन्यत्रापितस्पर्शतिपितामहोपितामहश्चौलुप्तोदकवचनात्। सहपेकांगनक
न तातमातपितामहीप्रपितामहीश्राद्धेनुप्राप्तेप्राप्तेष्टव्यापुमानस्त्रीपतिवचनाद्यन्यएकासुहृत्स्त्री
म्योपिश्राद्धनेस्मर्यतेहारीतेनुस्मृतेः पिंडदानेपितामहीपितृदानानंतरमेवश्राद्धानिकर्तव्या
पितृपितामहान्दद्यात्तुयात्रानउदकांजलिप्रदीपेचभोजनाभ्यंजनेनचेतिमातापित्रेकपका
नाय श्राद्धेमेकादशेहनिश्राद्धंस्मर्यतेतीर्थारण्यपितामह्यांपुत्रःप्रीत्यर्थमाचरेत्पितरौपुत्रयत्नतः
न स्त्रीलिंगनैवनिरूप्यतेपितुर्नाम्नासापित्र्यकवचनेनउत्पत्तिविनियोगाभ्यांपितस्पर्शतिसंघ
दान श्रुतेर्मनुहारीताद्यक्तविधानात्। अत्रलोकेषुपितरस्याद्यपूजायेतेअनुगुप्तमन्त्रब्राह्मणा
न्भोजयेत्। अनुगुप्तमनुभूतमन्त्रस्पर्शपितरंजस्वलासारमेयादिभिर्नस्पृष्टमनाक्षोकितं
न

५ व अन्नाल्पोदनपायसाद्यन्नलवणक्षीरघृतादिअसंभवेपिअसंपन्नैवाभोजयेदनुगुप्तादेवाद्यो
नपिंडदानात्कुत्रोद्दिष्टेब्राह्मणेभ्यःप्रदापपिंडेभ्योविशेषयेदितिभोजयितुनियोगोहारीतव
चनात्। नावेदविदोभोजयेदितिश्रुतिः। अवेदवित्स्मार्तमेवनप्रतिपद्येतेत्यर्थः। अथवानावेद
विदंभोजयेदितिभोजयितुनियोगाधिकारित्वात्सर्वज्ञानाद्यपेक्षावेदताद्यात्मरूपेया
वेत्तिअथवासर्वैरेवैतैर्विधानांनोत्पत्तिविनियोगंप्रयुक्तमधिकारेहनुमनुघवि
धेयविवेकेविवेकंगुप्तमनाविशेषप्रकृतिविकृतिभावेरूढाद्यायोह्येवाधीत्यस्फुटयोश्च
परिसंख्यानियमौवक्तुंवीप्सापूर्वापरत्वेनप्रसंगादत्रीत्र अनेकविधगोदानलक्षणयो
र्वेतेविविधवस्तुनोश्रयोवेतिसवेदभौवौध्ययनशीलंभोजयेत्तन्नावेदविदुपवेदाकारिपंक्ति
दूषकंनभोजयेत्अतियहणप्रतिषेधमतिक्रांतापीतिक्रमेणभोक्तुस्सकाशात्भोजयितुः

विस्तरेण द्रष्टव्यं

प्रभूतनरं प्रायश्चित्तं पञ्चम्यां हविष्पुत्रकामेरेणुका कारोवेत्तव्यः। ततश्चकामोत्त
योगेनतत्स्मिन्नेवासरपाकेषष्ठ्यादितिथिषुनः पुनः श्राद्धनेकिंतर्ह्यस्मिन्नेवापरपक्षेसधर्मक
स्मि[redacted]न्यस्मिन्प्रम्यामित्येवंजातिगुणान्तरानुरोधेनत्रधा
नमावर्त्तनीयंएवंकृत्तिकासुचनसर्वेनक्षत्रारोपकस्मिन्नपरपक्षेसंभवति। अपवादोपक्रम्य २५
पंचमीप्रभृतिषुकाम्यश्चाद्धेकाम्यतोनित्यतश्चसंयोगःएषश्चाद्धेकस्यनभवंत्यिहोत्रादि स्य५
वत्अतोनैमित्तिकेगुणमाहपरिगवापशुनावानुवीतश्राद्धमपरपक्षइत्यनुवर्त्ततेतनुवी
तेत्यनुवादःस्तनीमनुवर्त्ततेकरोतेखलिशब्दोदक्षिणाकिंकरोतिदेवदत्तइतिकरोतिविशे
षविविक्षयाप्राङ्गवरंदक्षतीतिप्रतिवचनेदानविशिष्टकरोतिब्रूतेप्राङ्गएवोपपाद
नेपर्यग्निकरणंवपाहोमइतिपारंस्यात्अपूर्वविधित्वनुमुक्तइतरथाभूयोपपत्तेश्च ३८

दियश्चसमानजातीयतत्परिसंख्यायाउपाकरणादेःपाशुकस्यनिवृत्तिस्यान्नस्थालीपा
कसंबन्धस्याघारादेःइतितस्मादपिनिवृत्तेतस्मात्प्रोक्षणंपूर्वविधित्रैवपशु
होतित्तविततत्रानीनरथवानहताएकैकमवयवंसोमायपितमेतेत्येकैकेनमन्त्रेणजु
होतिसकेवलर्विहोमस्तातएवस्थालीपाकमपित्वंहुत्वाजुहोतिवपावत्तूष्णीं त्रैध
द्वितीयानिरंशातत्रैवसंस्कारेत्रयाणांत्रयाणांचपंचविंशतिहरणादीनामंगानांतेषामेकारत्वा
हुत्वापुनरेकारत्वोत्तरार्द्धेजुहोतिसंज्ञपनादेःसप्तकृत्वइतिएवंमासिमासिनियमेते त्रा
एवंचात्रोपरिगवापशुनावैत्काविधानंपरामृशतिमासिमासिपरपक्षइत्येवंनयतत्रा माघि३
नंयद्यप्रोष्ठपदाऊर्द्धमेवलोकप्रसिद्धापरपक्षेतस्मात्रोक्तमासिमासीत्यूर्द्धंनियतमा रात्र
वरपक्षंकथंपुनर्यंगोपशुःस्यागपशुर्वाकर्त्तव्यइत्याहतत्रपिंडपितृयज्ञेतत्कस्यकृति

क्षनमितिपावनपंकपित्तयस्तेमाख्यातमिं विरोधः अन्ये तुपित्तपक्षेराज्ञोनाशेमेवपशुपित्त
पक्षमाहुः। तेरत्रापित्तपक्षेतंत्रमसूचितंलिखितंग्रन्थेतुपित्तज्ञावंनपठंति। अत्र प्राचीनावी
क्षत्तरतेः पक्षासंक्षीपपाचाणीत्यारभ्यैकषासद्वानास्त्रएणतीतित्वात्तेपशुरागवाश्र
प्रकल्पप्रोक्षणैरवपाश्रपणंतेसर्वस्तवमुरुक्रमंमन्वाहरंतेपशुवोपकल्पप्रोक्षण
रिवपाश्यपणंतेसर्वप्रापवनमुरुक्रमंमनन्वाहरत्कपवहैरंतपितरोमनोजवाइत्यारि
मूलरोहितनवनीतेवयोहोमः। सउक्तःस्थालीपाकश्चोक्तासंसैस्तंठुलैःअपवितोक्ष
स्पसंप्रमन्वाहस्थानमनंस्थालीपाकंचउक्तश्चेवहोमः अंगानिविधिमनिरुक्तासव्यामाति
यंक्षातिपूपाश्रनाभ्यंजनऊष्णमुकंचात्रेवमुक्तशेषः। सूपोपसिक्तमाहुतित्रयंसुहोतिअ
वरानशेषस्थित्तमांससंस्थंधियंतातिप्यारभोजनंप्रतिपत्तिःकार्याभिक्षामिवादिवेति

राम
३५

गुणांतरेण पूर्वोक्तगुणस्यविकल्पःप्रतीयतेपरिवमध्यकारणंघोनिर्धनःप्रतिभाति
यतोयदिगवापशुनावाक्रुवीतेतयदिग्राद्यःपशुरेवमन्तर्कारात्रिक्रुत्तेत्र। एवंमासिमा
सिनियत्तमितिनित्यत्वेचएकस्मिन्पशुपक्षेविरुद्धंमद्यंमांसंरवाद्यंपितुश्राद्ध
मितितर्ह्येवंमासिमासिनियतमितिसूत्रंश्रपणसमाधीयतेवत्तराभेदमाश्रित्यअनुरुत्ता
नेत्यादिरुक्तमन्यतश्चेतरयदिगवापशुनावत्सादिपक्षेपरिग्रहोत्रवाक्योपादानेयोग्वि
ष्टोमेनयजेतेतिवाक्यस्थःपरिप्लवमानाख्यातवत्तरात्रेतरंसिरुयदिराब्दोनुवर्तितमक्षरजे
नमातरुद्राणांगमित्यत्राप्येवंस्यात्तत्रापश्चोविकल्पेनोपक्रम्यविरमेदितिनियतंच
चने ७॥द्वितीयेनवनीतेनित्यान्येवप्रक्रम्याहफाल्गुन्यांपौर्णमास्यांवोभयंधाम
वत्। यदापूर्वोक्तरात्रेः पूर्वरात्रस्यसमाप्तस्तदोत्तस्यैपुरोरात्राःकालोपिभक्षणाधि

नोपक्रम्य

नांसमूहो घनंवा पूर्वपश्चाघनापूर्वोएकवचनांतोपक्षनाशब्दःसमासेऽप्रतोधनाप्रपामिवेहवचनंचोघवहुवचनेप्यायएकवचनमध्याक्षतेअप्रपानुलोकवत्प्रपयन्।अप्रपत्तात्रहविहोमानायवानवएहन्तीप्रभञ्जनलोकवदेवआयाजनप्रथमसौरिकसंवत्सवा पर्वीयनंस्तेऽत्रप्रथमपरिगमनप्रवपनबीजवपनप्रथमप्रलवनप्रथमपानालवनप्रथमवनमितिकेचित्पठंतितन्नकत्वेदृशानांहेमंतकालेपानीयनेऽत्रभूमिरुक्ताव्यते।सीतायतःतंमनुष्यःवरवतेतीतिप्रथममनुगच्छतीमान्तमिसहेति।तेनीत्कअतःत्यनेऽयनहुपजःअत्रहुडुरापुणेपहवरिहतिग्रासणेभोजयेहितिस्मृतिःसरहानहुघसःहस्यात्रहोपवत्तिनीवेनःएतेषुनिमत्तेषुएतावतावत्रवचंपयष्टव्याःनित्याधिकारात्रऋषिराष्ट्रिनिमंतेग्रहोत्रेसमंयानायानुलागंलपवीरत्रमितिमंत्रवर्णम्

त्रस्वाध्मपाविरोधिनीऋषिश्चेत्।दिष्टेवाम्नमिभूमिरायोश्चेवहोत्तकाष्ठमयोमुखमितियथोक्तकारणंप्रतिवचनेनानुपन्नस्वङ्काकीटसहस्राणपिघ्नन्त्रातणंप्रतियहारोपरिवदनेहोषनपरमतितंप्रतिसांवत्सरेषुचपर्वसुएतावेवतामजातिसंवत्सरस्यैमानिसांवत्सराणिपर्वाणिपरुमासमन्वपःवदुवचनमम्नसत्तमसिमनुतेतिसायंप्रातस्थापरेत्राहुपौर्णमासमेवास्थेतिस्यात्तनसूवरणंमाज्यमनोदशाजहविषःसहाग्नेर्यातीपिपांत्रंजेदन्योर्धवाप्रथंवसंसंगंगास्निहिमासाघसमुद्रंवातडाकंवादेवखातंवातसप्रथमनस्थानेवरणंपस्तोहतियजतेअन्यस्तोहयमनीतीतिवसतितडागनद्यासमीपेसतयोःप्रथमपूरवरणंयदुतेतडरधिराद्देनंपउच्योतसप्रथमसाधनेवरणंयजेरितियजतीजिरोषतःग्रोषपिप्रपक्कासुवाहेतेप्रथमसमागमेवनस्पतिषुअश्वत्थकृष्णाक्षिप्तंप्रथमनस्थानेग्रामेण

कू २ अथ त्यमिदमुच्यते ऽऽधिः कूपइतिवापीउष्ट्रारिण्योरपिप्रथमसाधनेर स्योतामधतिर२

सोमायस्वाहेतियजेत। अन्यस्तुनीवाराद्योषधिप्रथमम हरेण्याम्पादिवनस्पतिफ
लप्रथमम हरेत्सोमंयजेतीतिव्याख्यातवान्त्रनाद्रिषु देवताहोनात्तियथात्रीणि यव
नाम्पानिउपनयनादिनिचतेषग्निमजत्पाग्निःसर्वादेवताइतिश्रुतेः केचेवाकस्मान्नभव दृश्यवा
त्तिअनाद्रिष्टदेवतेषुसिद्धायतनपर्वताद्रिषुतिनघारिप्रकारस्याहचमीत्स्योदेवयजनघा
द्रिषुदेवताकोहानस्यादितिचसातस्माद्गिषयंस्यात्अन्यत्तानघारिप्रथमंकियमाणेषु
धर्माद्यर्मपवोरथुतेषामदृष्टसंस्कारार्थंवरुणंपयागःकर्तव्यःयथादृष्टार्थंमिघारिनिति
ब्रूतेतेषामोषध्यद्रिप्रथमप्ररोपितासुधर्माद्यर्थंनवनस्पतेयागः।तथाचपुराणेरोप सोमाय
चाम्रवापीनरकंनपश्यतीत्याग्नेयसूत्रविषयः॥द्वितीयेनवमः॥उक्तानिनित्यानि राम
स्मार्थंवशालाग्निसहितानिइदानींमहायज्ञावसथ्यासंचयहेमंतेतेनगृहकरणंतावद्या।४१

अवसानंसमंसमूले। अवस्यंतिसमाक्रामंतिश्रोतस्मार्तानिकर्माणियस्मिंस्तदवसानंसम
मुच्चनीचप्रदेशारहितंसमूलंदर्वीघोषधिसमन्वितंपर्णवस्थितिरोधः ननुवशालाग्निकरण
नप्रागेतद्वक्तव्यंयस्यचेत्तत्करणं नास्तितत्कथंमहोच्यतेपितरंहोचित्सादनंरितमेवज्वलय
नोग्निंजागरयेमुरित्यत्रउक्तहचसंततामूलपशाग्निमित्यत्रवक्ष्यंतेदक्षिणेनउन्मज्जभावितम
वेदंकोनामातद्यामवेत्यैकीर्णितेतत्पाचकाग्नेरोभवंति।अहोमाकंमातापास्तानेनावद्यायमारय
तिएवंतर्हिदक्षिणप्रवपउंगवर्जयेदितिचमर्षिनयमुपेक्षाःसर्वतःसर्वासुदिक्षुयत्रोदकंपरिषि
क्तंसत्तमवतेतत्तर्पणंःसमम्दृश्यतेयस्मात्प्राचीगुरीचीरापोनिर्वहेयुस्तूष्णीउदकंपत्रपरिषिक्तं
सतेसर्वादिग्भागतातततःप्राग्वोदग्वानिसरंतितत्रावसानंकुर्यान्नत्रैवगर्तखातायांतैःपांसुभिः
गर्तंपूरयेदितिगम्यतेप्रतिदातव्यंदिप्रपूर्यतेतत्स्यात्गोदीचघाक्षरयिसुरदक्षत्तरस्यो

नयज्ञाउल्कंपरिषेकंसंस्वरेभरयतितत्सानेकार्योउदकात्मतिरायेनउदकयुक्तेवेन्मन्थो
र्लुगितस्कन्नाद्वान्मनुलोपःअपीत्याज्येथवोदकेस्रिप्रेवोषपतिइदमहंअमुनेनमंत्रेणवेमस्त्रा
परियहःगर्तेहिरण्यंआज्येसतरुत्पगर्तेहिरण्यंहिरण्यंहोमःसमिन्नामासिद्धपस्थानेनिगदसिद्धं स्थि
उदकंस्पेवीहियदानित्यादिसमायहापणिवत्।उत्तरतश्चर्वतोभद्रंमध्नास्थाणागर्तेश्रासं
चनमेऽत्रेत्यादिहैवनितरास्थूणाभिमंत्रणेहशचोरत्नोपाश्रनेनमंत्रेणगर्तेस्थूणान
धीयतेरतेवस्थूणामध्यमंवरास्यस्थूणांअवधनमंत्रोयंनेसीशिष्टास्थूणांवराध्वार्थ
स्त्रोकवत्प्रागद्वारेहरिणाद्वारेचप्रत्यगद्वारेगुर्तेरक्षमनान्नानान्नभवतःप्रत्यानार्पमापरा
प्रस्तोदुहोहयपावसिंनेमगलानिप्रादुनेवेतिऽलपराज्पाये श्वेतिप्रसंग्रहानरहमित्य
तया णामूलेवायक्षपुरुषोक्तेअन्याहुताभिमित्यादिकंप्रेतुरक्षवरुणप्रतिपादनमंत्र

रोहि।१ न२ जा व

तमुदकुंभंउत्तरपूर्वस्यांदिशिअनेनमंत्रेणेतिअरिष्टास्माउदकुंभमुदकौनमुदकेहरण्मो
ॐपरिप्लवमवस्थापयसेनेनमंत्रेणेतिवास्तोःपत्यपयसिप्रधनस्थानेअमीवहावास्तो
ष्पतेप्रतिजानीहेतिदेवास्तोष्पतेवास्तोष्पतेप्रतरणोवास्तोष्पतेरागमयेतिघृतेन
स्थालीपाकस्यरुतांश्चतुरोजुहोतिपूर्णपात्रंदक्षिणेनतस्मिंस्थालीपाकंद्वितीयेनहरण्मम
भिधायतत्रस्थानविशेषेवलिहरणंविश्वेदेवास्त्यमाहविश्वेदेवस्यविश्वेषांदेवानामि
मानीहविश्वेदेवाहवतामग्नेतिविश्वेदेवंमन्त्रंसिद्धमेतिसामानाधिकरण्यात्सर्वार्थंय
त्नेनवैश्वदेवावदेनोन्मतोवैश्वदेवंनुनिर्वक्षेत्यादिप्रयोगदर्शनात्नैतदर्थंयत्नेनवैश्वदे
वमितिहोक्षरंतंसिद्धवास्पतिविशेषणंतंसिद्धमेतिस्थालीपाकेत्ययणधर्मव्यवहा

MEMORANDUM

र्थमतोव्रीहियवापचारेनैवतत्सामान्यनियमतः प्रतिनिषेधतत्समादिगुदेवदत्तेनापिमहा
यज्ञानिर्वर्त्याइतिसिद्धावेदेराद्योनित्यपर्यायइतिगृह्यतेतत्रषष्ठीनिर्देशाच्चपात्सायंप्रा
तर्यहणेननित्यतप्रतिपादनाच्चx पाक्षतउक्तंअहरहर्जुहुयादकाष्टाहवनीरहरहीत्रैघाइ
त्र ४ दपाचाक्त्वाक्तिसर्वसिद्धx तत्रमहामतिक्षोप्याहसञ्चयतिग्रहणेकर्त्तव्येयमिदराद्योपा य १०
दानंतावल्लोकिकेसिद्धस्येतिप्रमाणंतरगम्योज्ञापनार्थंनैतिरीपकेचदर्शनादितितत
दसत्सिद्धस्येतिनिपन्नवस्तुतामात्रंपाकस्यबोधयतिनपुनरस्मिन्नग्निर्विशेषसिद्धस्येति
प्रमाणंतरगम्योह्यग्निर्विशेषःननूक्तंनैतिरीपकेदर्शनंपरिनैतिरीपकेलौकिकेपच राम
नंतत्रैवतत्रभेत्रायणीयेकिंकिंतेनापिदकंवाजसनेयादिमनुहरितावत्तेकःप्रबं ४३

दृश्यतां

अतःनैतिरीपकवार्त्तायामाह।नैतिरीष्टेतेनाहनौतिरीयकेविद्यमानोपासनीयस्यशास्त्रा
ग्रोपचनमात्रंकिंतुनैवानुष्ठेयंतच्छास्त्राग्रयेआहिताग्नितद्विषयंतद्व्याख्यानमापस्तंबश्च
मिश्रास्त्रचनमन्येर्व्याख्यातमस्तदपिनेष्टंहीतंतेहिशास्त्राग्रपर्यवस्यंतिअर्थनपचती
ति न्यातश्चैवसदानमयेनस्यद्धीमहियेनासौसिद्धेस्येतिकर्त्तरिषष्ठीसंबंधस्तुलाकर्तृकाकि
यास्तीतिअवदन्।अपराह।लोकिकेयोसिद्धस्येतिकेनास्याग्निरुक्तश्चैरेपुनीन्यनश्रा
हरेयुरितिवचनात्।नहिएवञ्चनचैतन्नतोप्यनुक्तंतत्किंतर्हिसरुक्तश्चैवस्यानुगतमग्नि
मस्मरुक्षैरिति।अन्यतश्चाहरंति।एतच्चाप्यन्यत्रोक्तंवंतस्तत्पुरस्तात्दर्शितंयद्विचलौकि ४२
ग्रोपचनम्यारेकाद्यगाहेक्वर्थेनोपपद्यतेअपिचरुपितेयज्ञक्रतौनापंमेनएकाग्रोहानशा

ना ग्यभावात्रप्राप्नोति तस्मादुक्ष्यनीति औद्वाहिकोग्निरपिनाव श्यं क्षर्यन्तइति यद्यव रूपस
मो भर्यस्यात्तत्रैवस्याद्दस्यात्तक्षपमग्निभावादुक्तोभवेदपि तेकाद्रोहन्योद्वाहिकेयोयमारब्ध
त्यांशांति मुक्तवान्पक्षत्येकाद्रोहन्यमभावः कथंतर्हिमहामतिकपयापोद्वाहकेष्टको
वेस्वष्टदेवो द्दीनेनकरोतिसोपित्तद्वाहसर्वथाप्रसिद्धकेनहेतुनोक्ष्यउत्तरेहनिमीनीतिमिति
अस्तुतावताहिनवात्तदुक्तएकाद्रोहनिमित्तावात्तद्गृह्यतिसंजातोपनगृह्यमिदंतंक्रिय
ते अग्निश्रभावात्तापत्यस्याधीनत्वात्पाकिकेशालाग्निविलयनम क्षेउत्पाकार्थशा
लाग्निकरणादितिविधिविनिश्चयः उत्तरकालभार्ययासहाधिकारात्शालाग्निविलया
नद्रूपाचित्याप्रतिपित्कस्योद्वाहिकाभावात्काद्रोहनिश्चायकोत्पाकार्थशालाग्निकर
णमितिविधिविनिश्चयः तथाचुःपपापाणिग्रहीतायाप्रजाः संतानवद्नीएवंप

रिगृहीतेग्नोपाकःपुष्टिकरोभवेदितिग्राहिनाग्नेः सव्यापसव्योनित्यनोहुनरोधवैश्वदेव
मवस्मृतिवचनात्पाकयज्ञइति आमिक्षाख्येनहविषालप्यते प्रजननंवापत्नतहर्वियैश्व
देवमितिएवंवलिहरितिहोमदायोवलिहरणंचेदनाप्रयोगवोधनात्तावत्सेलप्यते।
अग्नेपेसोमोयत्पापीनित्यतुपक्षानिदेवागारेऽहुतमसकाद्यत्पाकनिसन्नम्पतत्तात्स्या
न्वेशेषवाचकानिपक्षानिपुरस्तादितिहरव्ययत्वात्सन्नमीलोपःगृह्यहव्यमोदेवताभ्य
इतिवाक्षदेवागारेहुतेदेवऽहुतंभवतिपाकेनधचेत्तेरितपणेस्वागारेहुतंधनंहुतंरितर्प
णमुक्तेऽभयलिंगंवलिरावमनुमीपते। उत्तरामुत्तरामितिदीर्घाकाराःप्रश्लिष्यभिरस्ति
चस्त्रीलिंगोनचविशेषणंदेवाप्रातोनक्तंसायंउपक्रमवशात्वैश्वदेवहोममन्नसंस्कारं

केचिदिह तिनाहुतस्य घात्राहुतमग्नीषोमीयमिति वचनात् अत्र संस्कारान्नत्रा ग्नीषोमीयस्य चायत्रीयते भुंजीतापत्तेरुक्तमित्यादि
वचनात्तत्र सादृत्यमेतुसंस्कारस्तेप्रतिपादकमाद्यस्यासायंप्रातश्चानपोमोपपद्यते प्रति
निधेस्तनुपपत्तेश्चनवलिहरितिनावयरूपः पाकः सोढासाधनस्यपाकस्यगुणोपिभव
तिप्रत्यक्षकालावच्छिष्टस्याग्नीषोमीयादिनिर्वचनाद्रूपयुक्तसंस्कारस्तस्यैवभोजनस्यगम्यतेनाहु
तमग्नीषोमीयमित्यादिनुहोमादिनामेस्पकर्तव्यतास्यापनपरंअस्तुतयएतेभ्यः पूर्वमुक्त
इतिवत्तान्तस्मात्पुरुषसंस्कारार्थमेवइतिसिद्धंएवयज्ञतावद्दर्शपूर्णमासाइत्येवं होमो
विधीयतेइतिशब्दः प्रकारार्थएतः प्राक्लिष्टरूपस्वीयप्रकारइवतापुरुषसंस्कारोक्तावेको
पसंहरेत्स्यात्सकृत्पादुष्यत्पनर्यकोवेत्येवरादौनवद्धितीयांतत्तायदीतरेषांशब्दाअंतर ५५

प्रयोजनेनुर्यात्तानाप्यग्नीषोमीयेतावुच्चैतेहोमोरेधीयतइतिस्वाहाकारयोगस्तु
यति। अतः श्रुतर्पीप्रयोक्तव्याग्नीषोमावितिनिर्देशोर्थेनदेवतार्थेवलिहरणंसाहचर्यप्र
त्यभिज्ञानायपर्यायस्त्रीषोमोवक्तव्योवाग्नीषोमइतिप्रायणीयेस्तवेएतेहोममग्निहो
मस्तानहस्तनवावलिंहरतिचोदनासाम्यात्तुल्यीभूतयज्ञानधिकरोतिश्रासौवलिंहर दा४
तीतिपाठक्रमेणनतर्यस्योक्तारूपशब्दोधिकारार्थएवयुक्तश्चावलिहरतिलाक्ष
णिकत्वाच्चोक्तवलिहरणमशब्दस्यावलिहरणमाह। अपवलिहरतीतिपदाहविष
एकेषांसायंप्रातःपूर्वाह्णःप्रातःस्यात्मुख्यत्वात्सायंसंधमंप्रातरिवालस्यतिसायंनक्त प्रातः३
मितिवलिरेवतार्थेनिवेद्यतत्रहरक्षवरंयत्सायंप्रातःकालयोर्विश्वेदेवस्यपाकस्यस
र्वार्थस्यासंस्योपपन्नस्यवलिसहतस्तिनात्पचयस्तात्हरतेकुर्यादितिवक्तव्यमिदा

यज्ञाप्रचोदनेषाऽनरक्तेषांयज्ञानामेकेकेपिप्राक्प्रयुक्तेतनश्चमहायज्ञेषुदीक्षितेषुयति
ष्यतेरार्षेवापचेतनदानेवलिहरणेहोमेचर्स्योनाभितिसापेप्रातरेववलिहरेतापित्वप
त्नमधुनाहाऽहुःसंसज्यौषधाद्यात्प्रभृतमत्रेवलिहरणार्घमुद्धृत्यपचास्वकारापे
क्षिष्यन्नोपितस्मरतिचित्तेपकारोषात्पितामहप्रपितामहोरक्षोतस्तावद्धरहरास्व धं
करोतिपाणिप्रक्षाल्यकथामेतत्पाणिप्रक्षाल्यातिथीन्भोजयित्वेतिनायंक्रमःकस्मादिति
तीर्थान्भोजयित्वापाणिमक्षाल्यावशिष्टस्यात्मीयादितिक्रमःतस्मात्ब्राह्मणाआहार्यआहूतोहस्ता
वनेनिजीतेतिश्रुतेःवामहस्त्यात्मीयादितिहपनित्यत्वात्तेब्राह्मणेष्वदत्तामिहावशिष्टेव
ग्रहणंदुरुत्पाद्यभोजयित्वेतिषष्ठीनिर्देशात्पत्नीग्रवशेषयेत्तत्रावशिष्टेवात्मीयादितिनिय
मोपिःतत्रसर्वेषियोगेनात्मार्थंपुनःपचेत्स्वजनगृहाद्योचनभुंजीततदितरत्लोकयात्रापरान्मु

अविशिष्टाग्र३

स्थ१
खस्वल्पपरिच्छदस्यसंकुचिचत्तेर्युक्तोमहापरिग्रहस्यनुयात्रापरान्मुखत्वात्यास्व
जनगृहादोत्रभुंजानस्यहिजनादरविद्वेषात्कीर्त्यायुज्यतेयोगक्षेमात्तुक्षुद्भिकःस्याज्जातिष्टोमाश्वासह
यस्यनसिध्येयुःतस्मादेकउक्रमोजिह्मनुरध्यमानायावद्भवंजानविघ्नप्रयुक्तास्वजनगृहादो
भुंजानेक्षियमेरंगीरुतास्यात्वशिष्टान्नानियोगस्योसंगतात्मघावशिष्टस्यात्मीयादितिनेरंपश्चा
त्भोजनपरंकिंतर्हिदेवतातिथिपित्र्यार्थंहिपचेदितिवंपरमितत्तत्स्यप्रवासात्रात्मार्थंपचन
मसहाग्निप्रवासे॥६॥द्वितीयेपकारात्॥७॥अथातःषष्ठीकल्पंव्याख्यास्यामः॥अथशब्दोधिकारा
र्थःषष्ठीकल्पाख्यंकर्माधिकृतंअतःशब्दोहेत्वर्थःअयंहेकर्मवृक्षमाणफलशक्तिसहस्यसंयोजनेक
परस्यवाग्यत्तोव्याख्यास्यामःषष्ठ्यायक्रियतेतदपिषष्ठीस्मृत्यतेकर्माष्टकानांतत्पकल्पोविधानंआत्मा
स्यामःवक्ष्यामइतितत्तेप्रयोजनंतात्सामान्योपदेशः॥एतेनौविशेषानुपदिशन्तिशुक्लपाक्षेनिगदसि

MEMORIAL

द्वा अवस्तादर्भान्हरन्तीते यधः स्थायितमस्तीतिगम्यते शालिपलालिषुवा। अप्येरापीतेतिसंबध्यते पक्व
शिराजत्सचारीमेधुनव हीत्यर्थः स्वोभूतऽस्तमआदित्यश्चोभूतेद्वितीयेहीत्यर्थः। अस्तमआदित्यात्प्रागु
दयादपिश्वोभूतःकालोऽस्तीत्यस्तमआदित्यंयहणंस्नानंपानंभोजनमनुलेपनंस्रजोवासांसिनप्रसा
चक्षीतस्नाहियाहीदृक्कृतप्रत्यक्षाद्रापीतननुभोजनेयदिनप्रसाचक्षीत।तदानीवहुरोभोजनंव
दिस्यांभोज्यंचतदाकृष्यमित्याहायावदस्पातावदश्नीयात्तेवदराक्षतान्दुपरेरपपाद्यातरक्षायावद्धा
तावदश्नीयाद्यावत्सांसुक्तंकृतदुष्यतितावदश्नीयात्यदिवृद्धात्तेतदश्नीयादन्यत्रामेध्यपात्तकिंप्यः
मेध्यमयत्रियंमाणाद्रीतिकेचित्तस्तनपातकिसाहचर्यात्एवंपातकिनाप्यकृत्यात्यातकिनोक्त
नुगोतमादिधर्मशास्त्रेभ्योऽवगन्तव्याः। अभिनिविष्टकवृद्धयदिवृद्धात्तदश्नीयात्। अभिनिविष्टंकरणंन्न
मभिनिवेशोहितस्मिन्नहमहमिकयाबहवःसामिनइतिपर्युषितमित्यन्ये। अभिनिविष्टंकरास्यवाद्

अ २ या 3 ×मंजनादिअमेध्यंमशुचीतिउदर्थं॥ अमेध्यंप्रत्याचक्षीतेत्यर्थ
×प्रतिजमरसूत्रत्वात्।३

मातनिविष्टकरणाविद्धिषन्त्रमित्यर्थः। सचत्रयाप्रतिषिद्धेअभिनिविष्टायःतस्मान्नंवर्जयेत्। एवंचा
मेध्यमितिजात्यादुष्टमंत्रपातकिनामाश्रयदुष्टमभिनिविष्टंकृत्यंगतआदित्येसंक्षमयामित्यर्थः।
यसिस्थालीपाकंश्रपयित्वात्स्यजुहोति"प्रजननस्थानेधनदावसुरीणामित्यादिनाषष्ठीनामभेद्या
नितैर्नामभेदैर्यथर्क्रमाहोमैर्जुहोति। एकविंशतिमाहुतीर्जयन्प्रजननसमानं।षण्मासान्प्रयुंजीत।षट्
सुएकंषष्ठीइत्यर्थः।त्रीन्वोममतःपक्षान्प्रयुंजीतशुक्लपक्षेषुषट्सुषष्ठीप्रयुंजीतकृष्णपक्षेषु तर्प्रः॥
रातसहस्रसंयोगःलक्षसंयोगोयंषष्ठीकल्पःरातंवसहस्रंवसंयोगोस्यवारातसहस्रोंयंषष्ठी।एक
वरोवा।एकेषुअपुत्रजन्मादिकंवरंतस्यसंयोगःगवांरातसहस्रकामइदंप्रयुंजीतएकवरकामोवे
त्यर्थः।।गोरनड्वाहःस्वहिरण्यसमुद्राहिसेवासमोत्रविधनात्स्रपञ्चयज्ञप्रभृतिसमानामित्ये
तेनंतरंविधीयतेतंतस्रपूर्णपात्रेवाधत्तोप्रतियोगंस्यात्द्वितीयेहास्त्राः।।२।।अथातोविनायकान्

ख्यास्यामः। अथातराष्ट्राधिकारहेत्वर्थमत्रपतिनायकान्व्याख्यास्यामः। नत्वनाधिपैर्हतेनाधि
पतिरिघात्। तस्मादेभाग्यप्रयोगविनायकाधिष्ठानेभवति। अतोऽस्तोव्याख्यास्यामः। तेनाधिकृतान्विना
यकोः सौभाग्यकरणार्थंतान्विनायकानाह्वानार्थंवाथराट्टः काम्यकर्माधिकारात्। वक्ष्यीकल्पाद्वने
नरंकाम्पेहेतुकंव्याख्यास्यामः संवर्धनेवाधिकाम्यानेतरंकाम्पपुनरत्रपराङ्मुखीभूतानांभाग्यमात्म
नोभिमुखंकरणमित्तिहेतौ। अतस्तत्कस्येहेतुकंव्याख्यास्यामः भवतिहि सौभाग्यतदुपायोहेतुस्तद्वि
नायकाश्चारः शालकटंकटाद्यः श्रियसः विघ्नसंज्ञानार्थंयत्तेषांपूजाकर्मतदपिविनायकाइत्फ
लंवाऽऽचष्टेतत्तान्व्याख्यास्यामः॥ इत्याहाशालंटंकश्चकुसुंडराजपुरुत्राऽऽश्वास्मितश्चादेवयजन
श्चासुगमैतेषां[illegible]विनायकानामधिगतानामधिष्ठितानांभूतकोतानामधिष्ठानंपुरुषे
षुतेषांतेरितिवाऽधिगतानामुपहृतानामित्यर्थः। इमानिरूपाणिचिह्नानिभवन्तिजांपत्ते

एतै ९२

[illegible]

तान्याह लोष्टमश्नातित्रणंहिअतिविनाप्रयोक्तुनेनमर्महृदयेनलोष्टत्रणंकरोतिअपःस्व
प्नंपश्यतिमुक्तान्पश्यतीत्यादिअपरायानःपश्यतितथामुक्तानिष्टलादींश्चपश्यति। अन्तरि
क्षराज्ञोरायानःक्रमयंतीति। अक्षतंगच्छतीति। एष्टोदनुकश्चिद्व्रजतीति। पलायमानमपश्य
न्कोधनिविष्टआक्रमतीमन्यते। जाग्रदपिमारंमिङ्गरेणनिपश्यतः अन्यदपिएवंनाम्नोदय
न्ति। उष्ट्रहरीनादितिवरेतेःखलुविनायकैराविष्टाएतेयेविनायकैराक्रांताःतेषांकिंभवतीत्याह।
लक्षणंवतोरणंप्रताइत्यादिप्रथमंलक्षणपुरुषश्चस्त्रियाश्चज्योतिषादिशास्त्रोक्तंआचारवती
नांगुरुशुश्रूषाचरमत्याग्गुरोरङ्गानंगहरुत्येरहिताः श्रीःकृतज्ञमनोवाक्कायसंयमइत्याचारसंयुक्ता
नामध्यमपक्वइत्यादिश्चायंकृतमध्यमपनंनिमित्तंगरीयस्त्वं। अथवाश्रीरणंविघार्थिनोवणिक्रूपथि
वाणिज्यसेवादिनिरुभारोवा। तेषांप्रायश्चित्तंदुरितक्षयनमित्यर्थः। संयोगकरणमितियावत्। म

विनिवृ

गोष्ठिवासः कुलायनुच्यतकोमगमत्तिकोपदेयारोचनागुग्गुलैःप्रसिद्धैरिषमसेक्तसिंसौ
गोषुतस्यचर्मचतुर्पदःप्रस्वणेभ्यःपरमनदीकरूषुप्रस्वणानिभवत्तिाऽदकुंभान्नानाचिक्राहरेत्
एकैकस्मात्प्रस्वणादेकैकमुदकुंभंसर्वाणिगंधवैत्तिद्व्याणिंनचुंचरनारीनित्तथामधुराद्दरस
ब्राह्मारीनाषधीतथारत्नानिपद्मरागादीनिउपकल्पासमीपेकृत्तत्पर्णैः।चतुर्थूदकुंभेष्वसर्वगंध
द्रित्तत्परिदृश्यजातान्कल्पसंसर्ज्यवानपुष्पंते॥यदिसंसर्ज्येत्तिपाठःऋषभचर्मण्यारोप्यरोप
येत्पर्णैः॥अथैनंमुपनयंतिासहस्रंवरात्तक्षरमित्यादिभिर्मंत्रैरेकेनोदकुंभेनाभिषेचत्ति
।चतुर्थमंत्रामादात्तलक्ष्मीमधःसर्वगात्रमित्पर्णैः।निशायांनिशायांजुहोत्तिसंवधःपुनःसघःपी
त्तिशब्देनानंतर्यमकारणंक्रियासंबंधनीयस्तेशालकटंकटास्त्रीहेत्याद्याश्चतस्त्रआहुतयो
त्रिशायांमूर्द्धानंतैलेनजुहोत्तिासापरंतुप्राग्वत्समयाऽउच्यते।अतऽऊर्द्ध्वंतोप्रवाहासाद्यंवैगमचतुः५ए

पथौत्तिवासमोदिकल्पः।निगमोरणंपयामनगराभ्यांश्रुतातनीचैर्गंत्पसिद्धिरितिनिगमः।ग्रामा
दिष्वन्यत्रमेवचतुःपथेसर्वतोमुखान्सर्वदिग्यामास्तानास्त्रीर्यंयूर्यंप्रत्यंयंयत्सूर्यंतदेतेकृतावा
वलंनैवेद्यमुपहरत्तिसूर्यंएवएषएतन्नित्किमित्याह।फलीकृतास्तंकुलामित्यादिमूलफलांतंउप
हरत्तिचस्पमाणेभ्योदेवताभ्यःअतऽऊर्द्धंदेवतानावाहयतीत्तिवचनात्प्रथमंबलिमुपहारंकृत्वापश्चा
देवतासंबंधयेदित्तिगम्यतेत्तिलोदनंकृसरंचेत्ति।पिष्टगंधंकुंकुमादिअथिष्टंगंधपानंसुर
मिगंधपानमित्यर्थः।मधुमाधीकंप्रसिद्धंमधुपानस्यपानंनीयतेनेनेतिपानपात्रंसरकंरात्रं
तत्रिकारनिर्वैयंकामिनंकंसुरोपेष्टाएकंसमाधीमाल्यपुष्पाणिमुक्तमंकेचित्तेत्पर्थः
रक्तशुक्लेअपितस्यचमुक्तस्यचवशब्देनरक्तादीनिवासांसिमाषान्ग्रामास्सिद्धान्असिद्धान्वा
विरोषानुपाश्रयानात्कुल्माषाःप्रसिद्धाःमूलफलानिन्यार्द्रकादीनिअतऽऊर्द्धंदेवतामावा

हयेत्। तेऽतुलमांसादिनिवेद्यप्राप्तिरेवतावाहनमुच्यते। द्विमुखस्य नषकृत्य इत्यादिसंबु
द्धांतेरेवतापरमुच्चार्यएहीत्तिप्रतिपदंप्रयुंजीतावाहयेदितिऋतवात्। द्विमुखएहीत्यत्रेसभा
सेनएहीत्यतोएतेमेदेवाःप्रियन्तामित्यावाहनशेषःप्रवस्थिते अर्द्धरात्रे स्वाहागृहानुपतिष्ठतेय
माभिरितामिवायिन्यातत्तभगवतीत्यघयागृहानित्तिअर्थात्तागत्यगृहानुपतिष्ठतेसमासत्रोभ
वतीत्यर्थः। अतऊर्द्धमतोहोमस्थानादूर्द्धमुदितेआदित्येविमलेमुहूर्त्तेसुप्रकाशेइत्यर्थः। नमो
ऽस्तुभगवत्तिस्योपस्थानेअर्घ्यदानंएकएवभोद्विरेगअनग्निः कस्यचित्तत्कर्मनकुर्यादितिनामाधि
कारात्॥ ७॥ द्वितीयेचतुर्दश्यामेनायकाविष्टानांतीर्थीकांतरमभिक्रमेयुःतत्रीअनिष्टसूचक
निमित्तेतत्तत्प्रसाधयितुमाह। परिदुःस्वप्नेपरेपतेदुरितसूचकेऽरुरवरोहणादिस्वप्नाध्यसो
क्तरूपंपरिपश्येत्तत्किंतुत्याहुत्तिभिस्तिलानृहुताकाम्याहुतयःप्रवर्ग्यकल्पेदर्शिताः। अत्रतो

किकीर्त्तिकर्त्तव्यतास्त्राताग्निंपरिसमुह्यपर्युक्षुपरिस्तीर्यजुहोतितिलानाभिघारएलो
कतास्विष्टिरातिष्ठतेदिशःपूर्वाद्याःक्रमेणवोधयेवयोदिपतयोयेतुपतिष्ठतामास्त्रेभवेत्त
ऐंद्रासइत्यादिवत्। ननुगार्हपत्यवत्तेवोधदयोनामिधेयाननुदराइतिइत्यंतत्तः। ऐंद्रहिसद
स्निवत्तबोधदयोदिगदेवताद्दिराइत्यपत्तर्यतेयस्मिंश्चित्तनेनर्षीन्संकित्तयाहुतिभिस्ति
लान्हुत्वातंप्रतिपद्येतद्वारात्रंचिरात्रमेकरात्रंवाएवमितिदिगुपस्थानमितिदिश्येत।
यस्मिंश्चनिमित्तेस्वप्नेवारुवस्त्रीपरिषंगादीजायद्वाशिरस्कद्वायादिदर्शनेउत्पातेवा
तेनर्षीनवरुनेतपःप्रतिपद्यतकेचित्तपोनंतरंदिगुपस्थानमाभूत्अनर्थगुरुलाघवापेक्षो
दरोरात्रादिकालवत्कल्पतेविकल्पः। परिस्समुह्यतेमन्यतेतद्वायास्यन्सूत्रयुष्कारुरुणं
वातीवानर्षिसंकल्पंतेउत्पातंदुरितसूचकंमन्येता। अवबुध्येतत्तत्राकाम्याहुतयोघृत

पूर्वमुक्तंव्याहृतिभिस्तिलहोमाङ्गपस्थानंचैवाराद्धोएतद्धातपसाद्धादशरात्रैश्चैवास्यासं हेति
श्रपवासमुत्पातेतद्धपुनर्मामेतितिथदुक्तमहिस्यस्नातोयदिपर्वसु श्रमावास्यादोमार्त्तिक
मिघेतपार्थिवसमीत्पेननमत्रेणसुग्रहरेतसर्वस्तपूर्वमन्मयमेदृश्यंमेदासर्वस्वेनभवति तत्वश्र२
(तथाग्निमंतेस्नात्राधिकारानषष्ठीकल्पवदनग्निवतोपीतितन्मतविशेषेणेमित्तिकविशे
षमाहायद्यर्द्धादृघातवेत्यादिनाश्रवाविच्छुद्धादिनाप्रतिमादारुरत्नशैलादिमयीगृह्यंते
यस्यश्रांगोरवालहरणंकृत्वत्तरोदरुत्तसायदिघातस्यमेवामिघेतवाक्षाद्धाप्रसंगाद्धासप्र
हेसद्धाभूपेनद्धारुप्याद्धास्यात्याश्रविदृष्टयास्सकारादुदकंतस्मिन्दृष्टयाआसिंचेत्त
तस्यामेवयदिपुनरागेछत्तरदृष्टवोत्तरावायस्यात्तीमिघेतउत्तरावोपलाशेवामिघेतावि राम
लावावृक्षंवाभज्यतशिलातरंवाभज्यमानेऽवेगछत्तरायनेपस्यवाश्रद्दीर्यतेरंडया ५१

८४

मन्येतावयवःक्षरंवशोवासुटेंद्विघेतप्ररोहितवंकुरेतंगोर्वागोधयेत्तस्त्रीवास्त्रियंहन्यास्य
हरेत्कोत्तिकृत्तसंसर्गेसूत्रंकर्त्तयंतीनास्त्रीणंभर्तृणंसंसर्गेफलसमाप्तौफलं संसर्गेरूष्पमा
णंक्षेत्रमुपलसंसर्गेग्रहाहन्यमानेषुरुषुमुसप्रपतानश्रवहंतपसकाशात्प्रपतेन्मसु
सलवादरीर्यतभज्येतेश्रपवाघात्तउत्तरवत्पाश्रन्यस्मिंस्याद्धृतेश्रपांसेनाद्भ्यउत्तेभ्योऽन्य
घटनुत्तेसद्भूतराहुर्द्धानादितस्मिंश्चेतिएताभिर्जुहुयाद्धेतताभिस्यतिनरत्नाघाभिर्दृश्य
णंभिःप्रक्षनस्योनश्रोत्पनाद्दिशाद्धविषांपयःप्रभृतीतंत्रोपलक्षणंर्थजयप्ररोहणा।क
तीयेपंचदशाः।।सर्पेभ्योविभ्यतविभ्यत्पत्तिकरणमनर्थकंपद्मपिनित्यत्वात्सर्पभयस्य
प्राणिनांतथापिवैदनित्यंवि श्यर्थवोहानर्थकप्रसंगात्स्वर्गादिकामानामपिसर्वप्राणिनां नि
त्यसङ्गात्सर्वकर्त्तवानिस्युस्फलानामस्वर्गादिनिकामयतियानमुदुःखश्चसर्पान्न विभे

८२ ८३ ८२

नायानगारुणिकः॥ अपिचसर्पम्पोविभ्यदित्येवंप्रकारेण मंत्रमभिचर्यमाणासोचनित्यतोने
मित्तिकत्वास्यात्तन्न चरुहोत्तरनित्यत्वहेतोनित्यत्वविरुद्धत्वात्तन्न सर्पभयमु
त्पातवत्सर्पान्सृक्कंमेनतर्पमनार्धसर्पबलिहरणस्यपश्चात्पश्चात्तकनिमित्तकमनुर्व
८) नक्कामपत्तिकेवलनित्तिहिव्याधिवधकंरोद्रवामनार्थाक्रियतेयद्यपित्रोतिकपौष्टिकेपि
पारंपर्येनित्यस्यकर्मणोविघ्नशमनत्वात्उपकारकंतत्पापिनेवर्तन्नित्ये। अथवास्त्रउक्त्वा
नंतथादृष्टकामोदरपित्र्यनित्यत्वंस्यात्तत्तदुपकारकत्वादेव॥ आसएंपापोएंमास्यास्यामित्य
पि॥तूस्त्रीपरिप्लुष्यैसपरिप्लुष्यैतत्तूस्त्रीनवनीतोत्पवनेचत्तेसमवेस्यइतिलुप्यांते
स्रुक्तइरिणेतिदेशनियमार्थः। दर्भानिसादिसेमेदर्भाएंउपस्तृणनिक्षयतस्मिन्नक्ता
यांतिस्थाताकरांतेनदुहोतिसामर्क्षीतपुरोडाशमसक्तूनावलिहरणेविनयोगात्समीचीना
मासीतिद्विगुपस्थापयतत्रकृतसक्तुबलिहरणंनिस्तूर्पएवंवदतिसर्पेभ्यः सर्वंबलिं
हरंतिसर्पासितिसर्पिर्नमोस्तुसर्पेभ्यइतिसर्पानवलीहेत्याक्रवामतेपरिहरामीति
सर्वामास्यानंयजमानस्याक्रवपतदत्तेपरिहरामिक्रवलिंलुमित्रंतेपरिहरामिइति
नामगृहीत्वासर्वामास्यान्परिहरतिसेमंस्त्रिश्चयेकांतेदर्शयतिएतेनेवक्तुरोमास्यान्सर्पव
लिंहत्वाविरमतिएतेनैवतिलतूस्त्रीभोमश्लक्ष्णकपालमित्यास्तिरतिस्त्रुपते।परिगतंचक्षुरोमा
सानितिकालांतसंयोगेद्वितीया।तूस्त्रीमपिशूर्पप्रक्षालितपाणिः सर्वनतूस्त्रीयेतत्तक
मनुर्मात्प्रारब्धस्यहिसमाप्तिनयनंपुनंपएवंचसायंप्रातर्होमास्त्रिपुनित्येषुपुरस्ताद्यंदिस
त्रिभेनेकत्रिरित्यृक्षापियजौजुहुतकिंपुनःसर्वणपत्नीतांद्वितीयेषोडशः॥क॥अथपूर्णिकेस
र्पबलिव्यवहितमहुतप्रकरणंतत्रैवाहुतशेषमाश्रयोभिकेत्तत्किमर्थमहुतसर्पबलिह

तं २ ऊपा ह॥ ४ २

च्यते॥ऊषागदुत्ताप्रकारानन्निमाधिकारेचस्यात्। एवंतर्हीदुत्तरामनकर्मवत्सर्पवलि
नाऽत्मस्यमानोरोषसेमतज्ञापनार्थमदुत्तप्रकरणमाध्यसर्पवल्यात्तक्रमनुमन्त्रयूषिके
यूषांधष्टेभयार्त्तेरपनाविम्पस्त्रस्थकपोतिगृहान्प्रविष्टतस्मान्नोपरुपतेसरक्तुषु
वाग्नेयाग्यगामेरसक्तुषुश्रत्तगोष्टपरुदरुपत्त। तत्रोदरेणः कपोतइतिप्रत्यंचेजपेत्तूष्णु हुपा
दापत्तदरीनस्थेतज्ञवात्तगृहप्रवेष्टऽलोकेयदिलोकोवरतीतिमनुभवतिपरमात्तायद
दिरण्मप्रहरेतीमेयविधमेव्यारभतेप्रेपतसग्नेआमूषिपवसइत्तातिस्वोक्त चोजयति॥॥
हि। तीयेसप्तरुत्राः॥ ७॥षऽहुतेकाम्पाधिकारेदुत्ता रीतीनानुकृत्वाऽदानीतमेवकाम्पाधिका
रमाहातत्रआहुतीनांकर्मप्रतिपरिप्रतिपरिपुत्रकामःपयसिस्थालीपाकंश्रपयित्वात्तस्पजुहोति
।प्रधानस्पानेव्रतएणग्निःमेदिक्षानस्थानइतिप्रतिघादत्तक्रचःतस्यामाघाभिःषड्भिःस्थाली राम २

पाकस्पजुहोतिँदुत्तरामिराज्पस्पप्रेभतिसमानंयज्ञिसंवत्सरंपवंकुर्वतःपुत्रोनजायते।तत्र
नैजमेषंस्थालीपाकंश्रपयित्वापाषडाहुतीः। तस्पजुहोति। नैजमेषोदेवतायस्यासनैजमे ते २
षंश्रपयित्वायपाषडाहुतीमितिप्रतिपदिप्रतिपदीपपसिवैषातिरुपते। अग्नेतयानी
येश्रपयंतिप्रधानस्थानेनैपजमेषःपरापतेतिप्रभृतिभिस्तिस्रश्राहुतीपंयःप्रभृतिपुनरु
क्तेसर्वेषुतेषुपिसमानऽदुक्तात्प्राग्नीषोमीयाद्दषुस्थालीपाकेषु॥ इतिद्वितीयपुरुषेश्रण
दरारखंडःसमाप्तः॥ मा[illegible]ग्रहस्य॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

॥इतिगृह्यसूत्रद्वितीयपुरुषभाष्यसमाप्तिरिदमवत्॥१॥पत्रसंख्या ५३॥
॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥

रा.प्र
५४